

30

YEARS OF INDEPENDENCE
KAZAKHSTAN

FULL TEXTSBOOK

*INTERNATIONAL CONGRESS
OF KAZAKH HISTORY,
CULTURE AND LANGUAGE*

DECEMBER 27-28, 2021 ANKARA, TURKEY

Editor: Dr.Osman KABADAYI

INTERNATIONAL CONGRESS OF KAZAKH HISTORY, CULTURE AND LANGUAGE

27-28 December 2021
Ankara Türkiye

FULL TEXTS BOOK

EDITOR

Dr. Osman KABADAYI

by
IKSAD GLOBAL PUBLISHING HOUSE®

All rights of this book belong IKSAD Publishing House
Authors are responsible both ethically and juridically
IKSAD Publications – 2021©
Issued: 30.12.2021

ISBN: 978-625-8423-64-8

CONFERENCE ID

CONFERENCE TITLE

INTERNATIONAL CONGRESS OF KAZAKHS HISTORY, CULTURE AND LANGUAGE

DATE AND PLACE

27-28 DECEMBER 2021

ANKARA TÜRKİYE

ORGANIZATION

TÜRKSOY,

EMBASSY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE REPUBLIC OF TURKEY

İKSAD GLOBAL ,

NEW ERA JOURNAL

ORGANIZING COMMITTEE

PROF. DR. ORHAN DOĞAN

PRESIDENT OF THE CONGRESS PRESIDENT OF THE CONGRESS

HONORARY CHAIRS OF THE CONGRESS

DUSEN KASEINOV - GENERAL SECRETARY OF TÜRKSOY

ABZAL SAPARBEKULY - AMBASSADOR OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN TO ANKARA

MUSTAFA LATIF EMEK- PRESIDENT OF İKSAD INSTITUTE

DR. MARLEN ADILOV

HEAD OF ORGANIZATION COMMITTEE

TOKAT GAZIOSMANPASA UNIVERSITY

COORDINATORS

ZHULDYZ SAKHI

GENERAL COORDINATOR

NUMBER OF ACCEPTED PAPERS-87

NUMBER OF REJECTED PAPERS-32

PARTICIPANTS COUNTRY

TURKEY-37, AZERBAIJAN-19, GEORGIA-1, KAZAKHSTAN-25, UKRAINE- 2, AUSTRALIA-1

SCIENTIFIC COMMITTEE

HEAD OF SCIENTIFIC COMMITTEE

PROF. DR. HAVA KURT SELÇUK
ERCIYES UNIVERSITY

SCIENTIFIC COMMITTEE MEMBERS

PROF. DR. GÜLJANAT KURMANGALIYEVA ERCILASUN ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY
(TURKEY)

PROF. DR. FATİH ÜNAL ORDU UNIVERSITY (TURKEY)

PROF. DR. AYABEK BAINIYAZOV ARDAHAN UNIVERSITY

PROF. DR. SHERUBAY KURMANBAIULY EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

PROF. DR. SAGYMBAY ZHUMAGUL EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

PROF. DR. ELMAN GULIYEV AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY, AZERBAIJAN

PROF. DR. NIZAMI TAGISOY BAKU SLAVIC UNIVERSITY, AZERBAIJAN

PROF. DR. VAGIF SULTANLI BAKU STATE UNIVERSITY, AZERBAIJAN

PROF. DR. BEKİR ŞİŞMAN ONDOKUZ MAYIS UNIVERSITY (TURKEY)

PROF. DR. TURGUT KOÇOĞLU ERCIYES UNIVERSITY (TURKEY)

PROF. N.S. VASKIV BORIS GRINCHENKO KYIV UNIVERSITY (KIEV, UKRAINE)

PROF. DR. TATTIGUL KARTAYEVA AL FARABI UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

PROF. DR. MUSTAFA ÜNAL ERCIYES UNIVERSITY (TURKEY)

PROF. DR. ABDULVAHAP KARA MIMAR SINAN UNIVERSITY (TURKEY)

PROF. DR. OSMAN YORULMAZ MIMAR SINAN UNIVERSITY (TURKEY)

PROF. DR. MUKHABBAT KURBANOVA THE NATIONAL OF UZBEKISTAN NAMED AFTER MIRZA
ULUGHBEK UNIVERSITY, UZBEKISTAN

PROF. DR. MUALLA UYDU YÜCEL İSTANBUL UNIVERSITY (TURKEY)

ASSOC. PROF. DR. GÜLNAR KARA BITLİS EREN UNIVERSITY (TURKEY)

ASSOC. PROF. DR. AINUR NOGAYEVA ERZINCAN BINALI YILDIRIM UNIVERSITY (TURKEY)

ASSOC. PROF. DR. GÖKÇE YÜKSELEN PELER ERCIYES UNIVERSITY (TURKEY)

ASSOC. PROF. DR. YUNUS EMRE TANSÜ GAZİANTEP UNIVERSITY (TURKEY)

ASSOC. PROF. DR. EKREM AYAN MUĞLA SITKI KOÇMAN UNIVERSITY (TURKEY)

ASSIST. PROF. DR. HİKMET DEMİRCİ KAHRAMANMARAŞ SUTCU İMAM UNIVERSITY (TURKEY)

ASSIST. PROF. DR. SEFA FUAT HEKİMOĞLU UŞAK UNIVERSITY (TURKEY)

ASSIST. PROF. DR. ERCAN PETEK TOKAT GAZİOSMANPAŞA UNIVERSITY (TURKEY)

ASSIST. PROF. DR. BAURZHAN BOTAKARAEV KAZAKH-TURKISH UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

ASSIST. PROF. DR. ABBAS KARAAĞAÇLI GİRESUN UNIVERSITY (TURKEY)

ASSIST. PROF. DR. MUHİT TÖLEGEN AHMET YESEVİ UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

DR. OSMAN KABADAYI KIRŞEHİR AHI EVRAN UNIVERSITY (TURKEY)

ORGANIZING COMMITTEE

HEAD OF ORGANIZING COMMITTEE

ASSIST. PROF. DR. MARLEN ADILOV
TOKAT GAZIOSMANPASA UNIVERSITY (TURKEY)

ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

ASSOC. PROF. DR. KANYSH BIBEKOV
NAZARBAYEV UNIVERSITY, KAZAKHSTAN

ASSIST. PROF. DR. ABBAS KARAAĞAÇLI
GIRESUN UNIVERSITY (TURKEY)

ELVAN CAFEROV
ADPU, AZERBAIJAN

ZHULDYZ SAKHI
GENERAL COORDINATOR
ERCIYES UNIVERSITY
TURKEY

ÖN SÖZ

Sovyetler Birliğinden koparak 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden son ülke Kazakistan olmuştur. Bağımsızlığın elde edilmesinden yalnızca 30 yıl sonra yirmi milyona yaklaşan nüfusu, yer altı kaynaklarının zenginliği, güçlü ekonomik yapısı ve kültürel zenginliğiyle Kazakistan, kısa sürede Orta Asya'nın parlayan yıldızı konumuna yükselmiştir. Kazakistan'ın bu kadar kısa zaman diliminde büyük atılımlar yapmasında şüphesiz kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Abişulı Nazarbayev'in vizyoner liderliğinin önemli bir rolü bulunmaktadır.

Kazakistan'ın bağımsızlığına giden yolda iki tarihi olayı mutlaka anmak gerekmektedir: 1917 Alaş Orda Hareketi ve 1986 Jeltoksan Olayları. Alihan Bökeyhan önderliğinde gerçekleşen Kazak Milli Hareketi Alaş Orda, "Kazak" gazetesi etrafında toplanan Kazak aydınlarının oluşturduğu muhtar bir hükümet idi. Ne var ki Bolşevik Devrimi, Türkistan'da bağımsızlık yolunda yeşeren umutların yok olmasına ve Alaş Orda Hükümetinin kısa ömürlü oluşuna sebep olmuştur. Ancak Alaş Orda Hareketi, Kazak halkının eğitim ve kültür seviyesini yükseltip Rus baskılarına karşı millî bir uyanış gerçekleştirmesi dolayısıyla önem arz etmektedir. Bu hareketin, bugünkü bağımsız Kazakistan'ı yapılandıran bir hareket olduğu unutulmamalıdır. Bağımsızlık yolunda yakın tarihteki ikinci mühim olay ise 16-19 Aralık 1986 tarihleri arasında gerçekleşen ve Kazakistan'ın bağımsızlık simgesi halini almış Jeltoksan Olayları'dır. Kazakçada "aralık ayı" anlamına gelen Jeltoksan ve bu adla anılan olay, kısaca Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Mihail Gorbaçov'un, Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri, Kazak kökenli Dinmuhammet Kunayev'i azlederek yerine Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nden Genadi Kolbin'i ataması üzerine Kazakistan'ın Almatı şehrinde patlak veren ayaklanma olarak özetlenebilir. Bu olay, Sovyet güçleri tarafından kanlı bir şekilde bastırılrsa da Sovyetler Birliğinin çöküşünü hızlandırmış, Kazak halkını bağımsızlık yolunda cesaretlendirmiştir. Nihayetinde tarih tekrar 16 Aralık 1991'i işaret ettiğinde Kazakistan bağımsızlığını ilan ettiğini açıklamış ve onu tanıyan ilk ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur.

2021 yılı, Kazakistan'ın bağımsızlığının 30'uncu yılıdır. Bağımsızlığının 30'uncu yılı Kazakistan'da ve çeşitli ülkelerde birtakım faaliyetlerle kutlanmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'nin başkenti Ankara'da da 27-28 Aralık 2021 tarihleri arasında bilimsel bir etkinlik gerçekleştirilmiş, Kazakistan'ın bağımsızlığının 30. yıldönümü anısına "**Uluslararası Kazak Tarihi, Kültürü ve Dili Kongresi**" tertip edilmiştir. Kongre; Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, TÜRKSOY, İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (İKSAD), New Era Uluslararası Disiplinlerarası Sosyal Araştırmalar Dergisi ve Kök Tuğ Kazak Kültür Derneği işbirliği ile düzenlenmiştir. Yüz yüze oturumları TÜRKSOY Genel Sekreterliğinde gerçekleşen ve 8 davetli konuşmacının bulunduğu kongrede 16 bildiri yüz yüze, 58 bildiri ise çevrimiçi ortamda sunulmuştur. Kongreye Türkiye'den 37, Kazakistan'dan 25, Azerbaycan'dan 19, Ukrayna'dan 2, Gürcistan'dan 1 ve Avustralya'dan 1 olmak üzere toplam 6 farklı ülkeden 85 katılımcı iştirak etmiştir.

Elinizdeki bu kitap 27-28 Aralık 2021 tarihleri arasında düzenlenen "**Uluslararası Kazak Tarihi, Kültürü ve Dili Kongresi**"nde sunulan ve Kongre Bilim Kurulunun onayı ile tam metninin yayımlanmasına karar verilen bildirilerden oluşmaktadır.

Dr. Osman KABADAYI

EDİTÖR

31.12.2021 / KIRŞEHİR

CONTENT

CONGRESS ID	I
PROGRAM	II
PHOTO GALLERY	III
CONTENT	IV

Author	Title	Page No
Meşkure YILMAZ	FROM THE SOVIET UNION TO THE PRESENT, WOMEN'S SOCIO-CULTURAL STATUS IN KAZAKHISTAN	1-12
Abbas KARAAĞAÇLI Zhuldyz SAKHI	IN THE HEART OF CENTRAL ASIA, THE CENTER OF STABILITY, SECURITY AND ECONOMIC DEVELOPMENT: KAZAKHISTAN	13-30
Alan Reed LIBERT	LEARNING ABOUT KAZAKHISTAN THROUGH PLAYING GAMES	31-36
Aynure BABAYEVA	ETERNAL LOVE AND LONGING FOR THE MOTHERLAND IN MUKAGALI MAKATAEV'S POEMS	37-44
Ayten ABBASOVA	TURKISH AND TURAN'S LOVE IN MAGCAN CUMABAY'S POEMS	45-53
Esat AYYILDIZ	A COMPARATIVE STUDY OF COMMON PROVERBS IN ARABIC, TURKISH, AND KAZAKH LANGUAGES	54-70
Gültekin ERDAL	URBAN CULTURE AND PERCEPTIONS OF PRIDE IN NUR-SULTAN CITY LOGO	71-79
Hüseyn Anar İSKƏNDƏROV	INTERACTION OF KAZAKHISTAN'S ANCIENT SAK ART WITH NEAR AND FAR EASTERN ART	80-98
Emin OBA	ON SOME REFLECTED SOUNDS IN KAZAKH	99-106
Kelime ERDAL	A REVIEW ON KAZAKH CHILDREN'S LITERATURE AND THE BEYAZ YAVRU KUŞ	107-114
Mykola VAS'KIV	ABAY KUNANBAYEV AS A FOLLOWER AND PROPAGANDIST IDEAS OF JADIDISM	115-123
Nurettin ÇAKIR	THE REFLECTIONS OF THE MULTILINGUAL STATE AND SOCIAL STRUCTURE ON THE FUTURE OF KAZAKHISTAN	124-132
Elman GULIYEV	THE IMAGE OF NIZAMI IN KHALIJAN BEKKHOJI'S POEM "AFAGNAME"	133-141
Elman GULIYEV	THE LEADING REPRESENTATIVE OF CONTEMPORARY KAZAKH LITERATURE OJLAY SULEYMENOV'S CREATIVITY IN THE NATIONAL-ARTISTIC AND NATIONAL-HISTORICAL CONTEXT	142-151
Salide ŞERİFOVA	GENRE FEATURES, PROBLEMATICS AND LITERARY LANGUAGE OF ABAY KUNANBAYEV'S "BLACK WORD"	152-157
Serdal ÖĞÜT	KOUMISS CONSUMPTION AND ITS IMPORTANCE IN KAZAKH CULTURE	158-161
Sibel DEMİRARSLAN Oğuz DEMİRARSLAN	KAZAKHISTAN TANGIBLE CULTURAL ITEM TRADITIONAL NOMADIC 'YURT' TENT EXAMINATION IN CONTEXT OF SPACE, DESIGN, MATERIALS	162-174
Ulker Elman BAKHSHIYEVA	THE FORMATION OF NEW IDEALS OF THE KAZAKH PEOPLE IN THE ROLE OF ABAY KUNANBAYEV	175-182
Valida SHIHALIEVA	THE PROBLEMS OF TURKISM IN THE HISTORICAL ASPECT OF OJLAS SULEYMENOV'S "AZ-YA"	183-193
Yunus EKİCİ	KAZAKHISTAN IN THE PROCESS FROM SOVIET IDENTITY TO INDEPENDENCE	194-199
Yunus Emre TANSÜ Semra ÇERKEZOĞLU Burak YALÇIN	A TOUCHSTONE IN KAZAKHISTAN'S STRUGGLE FOR INDEPENDENCE: ABAY KUNANBAYEV	200-208

Anar BUKAYEVA	THE CONCEPT OF "BIY (Judge) " IN THE KAZAKH LEGAL VOCABULARY	209-217
Yeldana ASSANBAYEVA	LANGUAGE FEATURES IN MODERN KAZAKH CARTOONS MODERN	218-223
Б. КЕҢЕЦ	SIMILARITY OF THE PRINCIPLES OF TERM FORMATION IN THE KAZAKH AND TURKISH LANGUAGES.	224-231
B.K. KAPASOVA S.T. ELIKPAEV	METHODS OF TEACHING COMPARATIVE RESEARCH IN LEGENDS (ACCORDING TO THE LEGENDS OF KOR KYT)	232-243
Kuralay ORALBEKOVA	THE ROLE OF THE CONCEPT OF THE "COMPLETE PERSON" IN THE FORMATION OF A LANGUAGE PERSONALITY	244-248
B. K. KAPASOVA	COMPRATIVISTICS IN THE WORKS OF ORALKHAN BOKEEV	249-257
M.B. KHAMZINA	FEATURES OF THE USE OF RELIGIOUS LEXICON IN KAZAKH LANGUAGE	258-265
Lalə Uğur qızı HACIYEVA	ELEMENTS OF NİZAMİ OF GANJA İN KAZAKH POET KHALİJAN BEKKHOJİN'S POEM "AFAKNAME	266-271
Mustafa TALAS	THE IMPORTANCE OF KAZAKHSTAN TURKIYE RELATIONS	272-276
AITBENBETOVA A, K MOLDABAEVA Z. M	PREREQUISITES FOR IMPLEMENTING DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE CURRICULUM	277-281
Muratbek Bağıla KURMANBEKOVNA Amirgali Zhanar ORYNBASARKYZY	LEXICAL AND SEMANTIC SYSTEM OF WORDS COMMON TO MODERN TURKISH AND KAZAKH LANGUAGES	282-288
Konyrbayeva Sarash Sakhiyevna	THE IMPORTANCE OF INDEPENDENCE IS THE ACHIEVEMENT OF EDUCATION AND SCIENCE	289-296
Indira AKHMETOVA Haci Akhmet SHIMSHEK	PATRONAGE IN THE KAZAKH STEPPE-A SOCIO-CULTURAL PHENOMENON	297-302
Anar İSKƏNDƏROV	INTERACTION OF KAZAKHSTAN'S ANCIENT SAK ART WITH NEAR AND FAR EASTERN ART	303-321
Celâl GÖRGEÇ Birsəl ORUÇ ASLAN	SUGGESTIONS FOR CORRECTION ON THE ORIGINS OF THE ARABIC - PERSIAN SOURCES SHOWED IN KAZAKHIAN QUOTED WORDS DICTIONARIES	322-348

KAZAKÇANIN ALINTI SÖZLER SÖZLÜKLERİNDE ARAPÇA - FARŞÇA KAYNAKLI GÖSTERİLEN SÖZLERİN KÖKENLERİNDE DÜZELTME ÖNERİLERİ

SUGGESTIONS FOR CORRECTION ON THE ORIGINS OF THE ARABIC - PERSIAN
SOURCES SHOWED IN KAZAKHIAN QUOTED WORDS DICTIONARIES

Celâl GÖRGEÇ

M.A. Türk Dili Bilim Uzmanı,
ORCID ID: 0000-0002-4642-615X

Birsel ORUÇ ASLAN

Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe
Eğitimi Bölümü, e-posta: birsel_oruc@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7135-0225

Özet

Her dilin söz hazinesi, kendi temel söz varlığı ile alıntı sözlerden oluşur. Başka dilden söz almayan dil yok denilebilir. Dünyada varlığını sürdüren çeşitli dillerde konuşan halklar, uluslararası ilişkiler bağlamında birbirleriyle söz alışverişinde de bulunur. Kazakçaya giren alıntı sözler arasında en büyük payı, İslam dini dolayısıyla Arapça ve komşuluk dolayısıyla Farsça sözler oluşturur. Bu sözlerin dilde kullanılması bir yana bilimsel olarak ele alınışı düzeltilmesi gereken bir problemi teşkil etmektedir. Kazakçaya Arapça ve Farsçadan giren alıntı sözlerle ilgili üç temel çalışma, L.Z. Rüstemov'un *Arab-İyran Kirme Sözderiniñ Qazaqşa-Orıssa Tüsindirme Sözdigi* (1989) adlı eseri, G. Mamırbekova'nın *Qazaq Tilindegi Arab, Parsı Sözderiniñ Tüsindirme Sözdigi* (2017) ve 2020 yılında Ahmet Baytursınulı Dil Bilimi Enstitüsü tarafından Malbaqov, Seyitbekova ve Paşan'a hazırlatılan *Kiril jäne Latin Grafikalarında Kirme Arab-Parsı Sözderiniñ Tüsindirme Sözdigi* adlı sözlüklerdir. Ancak bu çalışmalarda Eski Türkçeden beri kullanılagelen kimi Türkçe kökenli sözler, Arapça ya da Farsça kaynaklı olarak gösterilmiştir. Çalışmamızda bu yanlış köken bilgilerini düzeltmek amaçlanmıştır. Örneklemek gerekirse: *öby* (öbüw) “sevmek; öpmek” sözü, hem Rüstemov'un hem de Mamırbekova'nın sözlüğünde Arapça *حب* (hubb) “sevgi” sözünden getirilir. Ancak bu söz, Eski Türkçeden beri kullanılan belli ki ses taklidi bir köke sahiptir. Eski Uygurca İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nde *ikki kadaş esen tükel kavışıp öpişti kuçuştı*; *Dîvânu Lugâti't-Türk'te taşığ isrumasa öpmiş kerek (...)* *mün öpdî (...)* *öpüm, öpüş, öpüşdi* biçimlerinde geçer. Bu sözün Eski Türkçe *öp-* “öpmek, yudumlamak” eyleminden geldiği anlaşılmaktadır. Arapçadaki sözün ad soylu olduğu, Kazakçadaki sözün ise bir fiil olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun gibi yaklaşık 100 söz, çalışmamızda ele alınarak köken bilgilerinde (etimolojilerinde) düzeltme önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Türk Lehçeleri, Kazakça, Köken Bilim, Karşılaştırmalı Dil Bilimi, Alıntı Sözler.

Abstract

The vocabulary of each language consists of its own basic vocabulary and borrowed words. It can be said that there is no language that doesn't include words from another language. Peoples who speak various languages that exist in the world also exchange words with each other in the context of international relations. Among the quotations in Kazakh, the largest share is composed of Arabic words due to the religion of Islam and Persian words due to neighborliness. Apart from the use of these words in the language, their scientific handling constitutes a problem that needs to be corrected. Three main studies on quotations from Arabic and Persian into Kazakh were written by L.Z. Rüstemov's *Arab-İryan Kirme Sözderiniñ Qazaqşa-Orısşa Tüsindirme Sözdigi* (1989), G. Mamırbekova's *Qazaq Tilingdegi Arab, Parsı Sözderiniñ Tüsindirme Sözdigi* (2017) and Ahmet Baitursynuly Institute of Linguistics in 2020 by Malbaqov, Seyitbekova and Pashan. These are the dictionaries called *Kiril jäne Latin Grafikalarında Kirme Arab-Parsı Sözderiniñ Tüsindirme Sözdigi*. However, in these studies, some Turkic-origin words, which have been used since Old Turkish, are shown as Arabic or Persian. In our study, it was aimed to correct this wrong origin information. For example: The word *öbıy* (öbıw) "to love; to kiss" is brought from the Arabic word *حب* (hubb) "love" in both Rustamov's and Mamırbekova's dictionary. However, this word obviously has an imitation root, which has been used since Old Turkish. In the Old Uighur Tale of the Good and the Bad Prince, *ikki kadaş esen tükel kavişip öpişti kuçuştı*; In Dîvânu Lugâti't-Türk, *taşığ isrumasa öpmiş kerek (...)* *mün öpdi (...)* *öpüm, öpüş, öpüşdi*. It is understood that this word comes from the Old Turkic verb *öp-* "to kiss, to sip". It should also be taken into account that the word in Arabic is a noun, and the word in Kazakh is a verb. About 100 words like this have been handled in our study and suggestions have been made for corrections in their etymology.

Keywords: Contemporary Turkic Dialects, Kazakh Language, Etymology, Comparative Linguistics, Quotations.

GİRİŞ

Dünyadaki diğer diller gibi Kazakçanın da söz varlığı iki gruptan oluşur: birincisi kendi temel 'töl' söz varlığı, ikincisi yabancı dillerden giren alıntı sözlere. Başka dilden söz almayan dil yok denilebilir. Dünyada varlığını sürdüren çeşitli dillerde konuşan halklar, uluslararası ilişkiler bağlamında birbirleriyle söz alışverişinde de bulunur. Kazakçaya giren alıntı sözlere arasında en büyük payı Arapça ve Farsça sözlere oluşturur. Başka Türk dilleriyle karşılaştırıldığında Kazakçada Arapça ve Farsça sözlere sayısı azdır. Alıntı sözlere de Kazakçanın seslik özelliklerine göre değişime uğramıştır. Bununla birlikte anılan dillerden giren alıntı sözlere, Kazakçanın etkin olarak kullanılan söz varlığının %15'ini, pasif olarak %7'sini oluşturur (Rüstemov, 1982: 26; Qasabekova, 2012).

Dil ilişkilerinin dış faktörlerini şöyle sıralamak mümkündür: toplumsal, ekonomik, medenî-dinî, siyasî, psikolojik ve komşuluk. Arap ve Fars sözlere Kazakçaya girmesinin sebeplerini öncelikle tarihî-medenî faktörlerde aramak gerekir. Türk halklarının Araplar ve Farslarla ilişkisi, aslında Fars dili aracılığıyla gerçekleşmiş gibi görünmektedir. VIII. yüzyıldan itibaren İslam dininin Orta Asya'da yayılması, klasik Arap dilinin de yayılmasına sebep olmuştur. İslam dininin yayılması ve güçlenmesine bağlı olarak Horasan ve Maverâünnehir'de Arapça yönetim,

bilim ve din hizmeti dili olarak yerleşmiştir. Dünyaca ünlü el- Farabi, İbn-i Sina, Uluğbek, el-Harezmî gibi bilginler Türk coğrafyasından çıksa da eserlerini Arapça yazmışlardır. Kazakçadaki Arapçadan alıntı sözler çoğunlukla ruhanî dünyaya ilişkindir. Farsça ise Arapça unsurların Türk dillerine girişinde aracı dil rolünü üstlenmiştir. XIII. yüzyıldan ikinci yarısından itibaren Arapçanın yerini Farsça almaya başladı. Farsça özellikle şiir, edebiyat ve yönetim dili olarak güçlenmeye başlamıştır. Buhara ve Hokand Hanlıklarında Farsça, resmî dil ve medeniyet dili olmuş, Orta Asya’da XX. yüzyılın başına kadar kullanılmıştır (Jiyekbayeva, 2014: 10-12).

Alıntı sözlerin dilde kullanılması bir yana bilimsel olarak ele alınışı düzeltilmesi gereken bir problemi teşkil etmektedir. Kazakçadaki Arapça-Farsça sözlere ilişkin ilk bilimsel sözlük çalışması N. D. Onđasınov’un “*Arabşsa-Qazaşsa Tüsindirne Sözdigi*” olmuştur. L. Z. Rüstemov’un “*Qazirgi Qazaq Tilindegi Arab-Parsı Kirme Sözderi*” ve “*Arab-İyran Kirme Sözdereiniñ Qazaşsa-Orısşsa Tüsindirne Sözdigi*” de ilk çalışmalardan olup günümüzdeki dil bilimcilerin başvurduğu temel kaynaklardandır. Ondan sonra E. B. Bekmuhamedov’un “*Arabşsa-Qazaşsa Sözdigi*”, İ. Jemeney’in “*Parsışsa-Qazaşsa Sözdigi*”, son yıllarda basılan G. Mamırbekova’nın “*Qazaq Tilindegi Arab, Parsı Sözdereiniñ Tüsindirne Sözdigi*”, A. Seyitbekova’nın “*Arab jāne Parsı Sözdereiniñ Tüsindirne Sözdigi (XII-XVII ğğ. Jazba Eskertkişteri Negizinde)*” bu alanda Kazak sözlükçülüğünün önemli sözlükleri arasında sayılır (Malbaqov vd., 2020: 4).¹³³

Kazakçaya Arapça ve Farsçadan giren alıntı sözlerle ilgili -bir bütün olarak-üç temel çalışma,Rüstemov (1989), Mamırbekova (2017) ve 2020’de Ahmet Baytursınulı Dil Bilimi Enstitüsü tarafından Malbaqov, Seyitbekova ve Paşan’a hazırlatılan sözlüklerdir. Bu sözlükleri kısaca tanıtmak gerekirse:

I- MALBAQOV, M., SEYİTBKOVA, A. ve PAŞAN, D. (2020). *Kiril jāne Latin Grafikalarında Kirme Arab-Parsı Sözdereiniñ Tüsindirne Sözdigi*. Almatı: Ahmet Baytursınulı Atındağı Til Bilimi İnstitutı.

Kazakistan’ın Türk Dil Kurumu diyebileceğimiz Ahmet Baytursınulı Dil Bilimi Enstitüsü tarafından Mirzabergen Malbaqoviç Malbaqov, Aynur Ataşbekovna Seyitbekova ve Dana Musabekqızı Paşan’dan oluşan bir kurula hazırlatılan bu sözlükte Kazakçadaki Arapça ve Farsça alıntı sözler toplanarak örneklerle açıklamaları verilmiştir. Alıntı sözler ve açıklamalar, Kiril harflerinin yanı sıra yeni Kazak Lâtin harfleriyle de verilmiştir. Sözlüğü oluşturmakta temel kaynak olarak 15 ciltlik “*Qazaq Ādebiy Tiliniñ Sözdigi*” kullanılsa da yukarıda anılan diğer sözlüklerin malzemelerinden de faydalanılmıştır. Sözlüğe XIX. yüzyıldaki yazma edebî

¹³³ Bunlar dışında da Kazakçadaki Arabizm ve Farsizmler hakkında makale ya da tez düzeyinde birçok çalışma bulunmaktadır: Kazak dil bilimcilerinin aynı dil ailesine girmese dahi Arap ve Fars sözlerini birlikte kullandıkları görülmektedir. Elbette bu durumun oluşmasında tarihî, toplumsal ve dinî sebepler bulunmaktadır. Çalışmaları örneklemek gerekirse; Järkeşova, G. (1959). Arab, Parsı Tilderinen Engen Keybir Sözder Tuwralı. *Qazaq Tili men Ādebiyeti*, № 11. Esenalıyeva, J. (1993). *Abay Şıǵarmalarındağı Arab, Parsı Sözdereiniñ Qoldanılıw Ereşseligi*. Kandidattıq Dissertatsiya, Almatı. Qulnazarova, G. (1997). *XI-XII. Ğ. Ādebiy Eskertkişterindegi Arab Ēlementteri*, Kandidattıq Dissertatsiya, Almatı. Jubatova, B. N. (2001). *Qazaq Qıyssa-Dastandarındağı Arab-Parsı Sözderi*, Kandidattıq Dissertatsiya, Almatı. Bürkitbay, G. (2003). *Qazaq Tili Tüsindirne Sözdikterinde Arabizmderdiñ Leksikorafyalanuı*, Kandidattıq Dissertatsiya, Almatı. Segizbayeva, Q. (2010). *Qadırgalıy Jalayırdıñ «Jılnamalar Jıyñaǵındağı» Arab, Parsı Sözdereiniñ Üles Salmāǵı*. QazUU Habarşısı-Filologiya Seriyası, №4-5 (128-129).

eserlerden başlayarak günümüz Kazak edebî dilindeki Arapça ve Farsça sözcükler alınmıştır. Sözlükte 3900 sözcük bulunmaktadır ve her sözcük, makale düzeninde hazırlanmıştır. Eğer bir sözcük birkaç değişikliği bulunuyorsa edebî dildeki biçim madde başı olarak verilmiş ve diğerleri parantez içinde verilmiştir. Madde başından sonra sözcük hangi dilden geldiği ve Arap harfli yazımı da verilmiştir. 2020 yılında çıkan ve 945 sayfadan oluşan bu sözlük, bilim insanları, dil bilimciler, öğrenciler ve genel halk için hazırlanmıştır.

II- MAMIRBEKOVA, G. (2017). *Qazaq Tilindegi Arab, Parsı Sözcüklerinin Tüsinendirme Sözcüğü*. Almatı: Memlekettik Tildi Damıtuv İnstitutı.

Gülfer Mamırbekova tarafından hazırlanan ve 2017 yılında basılan bu sözlük, Almatı'daki Ulusal Dili Geliştirme Enstitüsü yayınıdır. 656 sayfa olan bu sözlükte, Kazakçadaki Arapça ve Farsça sözcükler toplanarak örnekler aracılığıyla açıklamaları verilmiştir. Bununla birlikte Arapça ve Farsça sözcüklerin her türlü değişikliği de aynı madde içinde madde başı olarak verilmiştir. Kazakçada sıklıkla kullanılan Arapça ve Farsça sözcüklerin yanı sıra günümüz Kazak dili açısından pek bilinmeyen ancak eski Kazak yazı dilinde sıkça kullanılan birimler de bulunmaktadır. Sözlükte 3562 sözcük ve 1593 deyim bulunmaktadır. Sözlük, bilim insanlarına, dil bilimi araştırmacılarına, öğrencilere ve genel halka yönelik hazırlanmıştır.

III- RÜSTEMOV, L. Z. (1989). *Arab-İyran Kirme Sözcüklerinin Qazaqşa-Orısşa Tüsinendirme Sözcüğü*. Almatı: «Mektep».

Leninşil Ziyabekoviç Rüstemov'un bu çalışması, *Казакско-русский толковый словарь арабско-иранских заимствованных слов* üst başlığıyla 1989 yılında basılmıştır. Kazakçadaki Arapça ve Farsça sözcükler, Rusça olarak açıklanmış ve Kazakça örnek tümceler de verilmiştir. 320 sayfa olan bu eser, filologlara ve Kazak dilinin etimolojisine ilgi duyanlara hitap etmektedir. Rüstemov'un 1963 yılındaki doçentlik tezi de "*Qazirgi Qazaq Tilindegi Arab-İyran Sözcükleri*" başlığını taşımaktadır. Rüstemov, 1982 yılında 160 sayfalık "*Qazirgi Qazaq Tilindegi Arab-Parsı Kirme Sözcükleri*" adlı bir monografi de yayımlamıştır.

Bu üç çalışmada Eski Türkçeden beri kullanılagelen kimi Türkçe kökenli sözcükler, Arapça ya da Farsça kaynaklı olarak gösterilmiştir. Çalışmamızda bu yanlış köken bilgilerini düzeltmek amaçlanmıştır. Anılan sözlüklerde kökenlerinde yanlışlık bulunan yaklaşık 100 sözcük, çalışmamızda ele alınarak köken bilgilerinde düzeltme önerilerinde bulunulmuştur. Başkaca köken bilgisi yanlışları olmakla beraber onlar konumuz dışında olduğu için makalemizin dışında bırakılmıştır. Bir örnek vermekle yetinelim: "rütbesi general ile aynı olan deniz subayı" anlamına gelen *amiral* sözcüğü, Türkiye Türkçesine Fransızca üzerinden girmiş bir alıntı sözcüktür. Kazakçada kullanılan biçimi адмирал *admiral*'dir ve Rusça üzerinden alındığı kesindir. Rusçada da muhtemelen Batı dillerinden alıntı bir sözcüktür. Ancak bu sözlüklerde direkt olarak Ar. امير البحر (*amir al-bahr*) sözcüğünden alınmış gibi gösterilmiştir (Rüstemov, 1989: 17; Mamırbekova, 2017: 15). Birçok Avrupa dilinde, Türkiye Türkçesinde, Rusçada ve dolayısıyla diğer Türk dillerinde kullanılan bu sözcüğün kökeni Arapçadır. Ancak doğrudan Arapçadan Kazakçaya geçen bir sözcük değildir. *Amiral* değil de *admiral* biçiminde olması, bu sözcüğün Rusça üzerinden alındığının kanıtıdır.

Etimoloji zorlu bir saha olsa da karşılaştırmalı yöntem bu konuda araştırmacılara kolaylık sağlamaktadır. Özellikle Türk dilleri ve komşuları arasındaki karşılaştırmalar önemli veriler sunabilmektedir.¹³⁴

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Bu bölümde anılan üç sözlükte köken bilgilerinde yanlışlık olduğu düşünülen sözler, Kazak alfabesine uygun bir biçimde alfabetik olarak ele alınmıştır.

адым (adım) “adım” sözü Arapçadaki قدم (qadam) sözünden getirilmiştir (Rüstemov, 1989: 17). Türkmencede uzun ünlülü olarak *ādım* biçiminde olan bu söz, yine birincil ünlü uzunluğuna bağlı olarak Azerbaycan Türkçesinde *addım* biçimine girmiştir. Bu sözcük, ET. *āt- “adım atmak” kökünden gelmektedir (Gülensoy, 2007: 49; Sevortyan, 1974: 88). Tietze de bu sözün kökeni hakkında bilgi verirken şunları söyler: “*Fülden isim yapan -(ı)m eki (krş. bitirim, çekem) başlıca tek heceli fiil köklerine gelir. Üç esas fonksiyonundan ilki nomen actionis (eylem isimlikleri) türetmektir. Kullanımda -(y)ış nomen actionis’e çok yakındır. Ziraat takvimindeki işleri de gösterir (ms. bozum, dönüm vs). Bâzen bir kerelik bir hadiseden bahseder.*” (Tietze, 2002: 100).

акқу (aqquw) “kuğu” sözündeki *quw* kısmı, Far. قو (kū) sözünden getirilir (Mamırbekova, 2017: 27). Ancak *quw*, Eski Türkçeden beri kullanılagelen *kugu* sözünden başka bir şey değildir. İrk Bitig’de 35. falda *Er kugu kuşka sokuşmiş. Kugu kuş kanatına urup anın kalıyu barıpan ögişe kañıña tegürmiş.* “Adam (bir) kuğu kuşuna rastlamış. Kuğu kuşu (onu) kanatlarına vurup onunla uçmuş ve anasına babasına kavuşturmuş.” biçiminde geçer (Tekin, 2013: 22 - 30). Clauson da bu sözü, Türkçe kökenli olarak kabul eder ve Azerbaycan Türkçesinde *gu*, Türkmencede ise *guv* biçiminde olduğunu belirtir (1972: 609). Gülensoy ise *kū* yansıma ismine +*gu* eki getirilerek yapıldığını söyler (2007: 564).

ал, албасты (al, albastı) “al; albastı” sözü, Far. آل (āl) kökünden getirilir. Kazakçada *al* ya da *albastı* “1. doğum sırasında kadını korkutan cin. 2. cin, şeytan. 3. kadınların doğumdan sonraki hastalık hali” gibi anlamlara gelir (Mamırbekova, 2017: 34; Rüstemov, 1989: 24). Albastı sözünü şöyle açıklamak mümkündür: <*āl ‘ruh, kötü ruh’+bas-tı (Gülensoy, 2007: 64). Türkmence *ālbassı* “hayalet”, Tatarca *albastı* “kötü ruh” anlamına gelir. *Āl* “kötü bir ruh, bir iblis, genellikle kırmızı bir cübbe giyen bir cadı” olarak düşünüldüğü için renk anlamı taşıyan *āl* ile bağlantısı muhtemeldir (Stachowski, 2019: 58). Sevortyan’da *albastı* maddesi olmayıp *āl* (I) maddesinde “kırmızı renk” olarak açıklanmış ve Türkçenin hemen bütün lehçe ve dillerinde kullanımları verilmiştir (Sevortyan, 1974: 125-126).

алау (alaw) “alev” sözü, Far. الاو (alav) kökünden getirilmektedir (Mamırbekova, 2017: 34; Rüstemov, 1989: 24). Ancak, bu sözün ET. *yal-* “yanmak” kökünden geldiği düşünülmelidir. İsmail Doğan ve Zerrin Usta’nın hazırladıkları *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı* adlı sözlükte *yal-* dışında *yalan* “alev”, *yalın* “alev, parlıltı, parlaklık, yalım, ateş”, *yalınç* “alev, yalım, parlıltı”, *yalınla-* “parıldamak; alevlenmek”, *yalınlıg* “alevli, parlak”, *yalınç-* “alevlenmek” türevleri ile *yaltır-*, *yaltırı-*, *yaltırur-*, *yaltırılıg*, *yaltra-*, *yaltrak*, *yaltrık* gibi türevleri de daha çok

¹³⁴ Kazakçada yalnızca alıntı sözler için değil verinti sözler için de sözlükler hazırlanmıştır. En son çıkan yayınlardan biri; Jubatova, B. N. vd. (2015). *Arab, Parsi jâne Hindiy Tilderindegi Türkizmder Sözdigi*. Almatı: «Qazaq Universiteti».

“parlamak, parlaklık” gibi anlamlarda verilmiştir (2014: 382-384). Diğer Türk dillerinde *alay*, *yalav*, *yalım* gibi biçimlerinin bulunması bu sözün kökünün yansıma olabileceğini düşündürmektedir. Farsça biçim ise Türkçeden alıntıdır. Birçok kişinin Farsça zannettiği bu sözcüğün J. Deny tarafından Türkçe sayıldığını belirten Tietze, ayrıca bir görüş belirtmez (2002:150). Sevortyan’da ise *alev* sözcüğü bulunmamakla beraber *ya-*’tan türeyen *yal-* “parlamak, yanmak”, *yaldıra-*, *yaltıra-* “parıldamak, alev saçmak”, *yalt yalt et-* “parlamak, yanmak”, *yaltır/yaldır* “parlaklık, alev”, *yalın II*, *yalkın* “parlaklık, alev” gibi sözcükler mevcuttur (1989: 94-95). Stachowski de *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache* adlı çalışmasında bu sözcüğün Türkçe **ya-* kökünden gelebileceğini soru işaretiyle belirtir (2019: 59).

алаша (*alaşa*) “alaca, renkli” sözü, Mamırbekova’nın eserinde Far. **الاحة** (*alaça*) kökünden getirilmektedir (2017: 34). Ahmet Baytursınlı adındaki Dil Bilimi Enstitüsünün sözlüğünde *alaşa* “her renkteki ipe dokunan kilim” sözü, Farsça **الاجيق** (*alaçık*)¹³⁵ sözünden getirilir (Malbaqov vd., 2020: 47). Ancak *alaşa* sözü, ET. *ala*¹³⁶ köküne +*ça* ekinin gelmesiyle oluşturulmuştur (Clauson, 1972: 126). Gülensoy’da *alaca* maddesi altında *āla+ca*, *alaca bulaca* altında ise *al+a+ça* şeklinde olduğu belirtilir (2007: 62). Eski Uygur Türkçesinde ise *ala* “alaca, karışık renkli” mevcut olup *alaca* şekli görülmemektedir (Wilkens, 2021: 27). Türkiye Türkçesinde *alaca* biçiminde kullanılan söz, böylelikle *ala+ça* biçiminden gelmektedir. Bilindiği gibi Kazakçada /ç/ > /ş/ değişimi karakteristiktir.

алтын (*altın*) “altın” sözü de Far. **الآتون** (*altūn*) sözünden gelmiş gibi gösterilmektedir (Mamırbekova, 2017: 37; Malbaqov vd., 2020: 47). Bu sözcük hakkında şimdiye kadar çok sayıda etimoloji önerilmiştir. Clauson, Moğ. *altan* sözünün Eski Türkçedeki *altūn* sözünden çok eski bir ödünçleme olduğunu düşünür. Sahacada hâlâ *altan* “bakır” biçimindedir (Clauson, 1972: 131; Sevortyan, 1974: 142). Stachowski ise; < **āl* “kırmızı, kızıl” + *tun* “bakır” [<Çinçe *tun~tun*] önermesinde bulunur (2019: 60). Doerfer, Räsänen, Clauson ve diğerleri farklı önerilerde bulunsa da hiçbiri Farsça bir köke bağlamaz. Bu söz, Eski Uygur Türkçesinde *altun* şeklindedir (Wilkens, 2021: 40).

ант (*ant*) “ant, yemin” sözü de Far. **آنت** (*ānt*) sözüne bağlanır (Mamırbekova, 2017: 41; Malbaqov vd., 2020: 59). Türkiye Türkçesinde *and* biçiminde de kullanılması, bu sözün aslında birincil ünlü uzunluğuna sahip olduğu [<*ānt*] ve bu yüzden /-t/ > /-d/ değişmesine uğradığını düşündürür. Moğolcada *anda~andagar* biçimindedir (Gülensoy, 2007: 69). Eski Uygur Türkçesinde bu söz, *ant* “ant, yemin, adak, beddua”, *ant antık-* “yemin etmek” olarak geçer (Wilkens, 2021: 51).

арба (*arba*) “araba” sözü Ar. **عربة** (‘araba) sözünden geldiği belirtilir (Mamırbekova, 2017: 45; Rüstemoğlu, 1989: 31; Malbaqov vd., 2020: 67). Farsça *arābave* Rusça *harba* biçimleri Türkçeden alınmıştır. Bu sözcüğün kökeni konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür. DLT’de yer almaması acaba o dönemde yabancı bir sözcük olarak mı düşünüldüğü sorusunu akıllara getirir. Clauson, sözün kökenini Ar. ‘*arrāda* > *araba* biçiminde verir. Gülensoy ise bu sözün aslının **āraba* şeklinde olabileceğini belirtir ve kökeni hakkında pek bir şey söylemez, yalnız

¹³⁵ Bu söz, Eski Türkçe *alaçu* “kulübe, çadır” sözünden gelmektedir.

¹³⁶ krş. Moğ. *alağ* “aynı anlamda”.

Rusça, Tunus Arapçası, Rumca, Suudi Arapçasındaki kullanımlarını verir (2007: 74). Sevortyan'da *araba* olarak verilen sözcüğün diğer Türk lehçelerindeki kullanımlarından en ilgi çekeni Çuvaşçadır. Arapça ile çok ilgisi olmayan bu lehçede *urapa* şeklinde geçmesi sözcüğün Türkçe olduğunu düşündürmektedir (1974: 164). Yine Sevortyan sözcüğün etimolojisi hakkında bilgi verirken çeşitli kaynaklardaki şekillerini de vermiştir. Özellikle Doerfer'in Clauson'un Arapçadan getirme fikrine karşı olduğunu, sözcüğü Türkçe kabul ettiğini, Arap harfleriyle yazılışının çeşitlilik gösterdiğini belirtir. Yine Sevortyan'ın Budagov, Vullers, Baranov'dan alıntılacağı sözcüğün bu kaynaklardaki yazımı çeşitlilik gösterir: *أربه*, *عربه*, *أربه*, *أربه* (1974: 164-165).

ac (as) “aş, çorba, yemek” sözünü Kazakça kaynaklar, Far. *آش* (*āš*) sözünden getirir (Rüstemov, 1989: 33; Malbaqov vd., 2020: 73). Clauson bu sözün uzun ünlülü olarak *āš* biçiminde olduğunu belirtir (1972: 253). Doerfer ise, Orta Farsça *āš* sözünün çok eski bir devirde Türk dillerine geçtiğini iddia eder (Tietze, 2002: 214). Pelliot'ya göre Farsça *āš* Türkçeden alınmıştır (Eren, 1999: 23). Gülensoy, Türkçe olarak gösterir ve *aşçı*, *aşçıbaşı*, *aşçılık* gibi yapım ekleriyle türemiş adları da sıralar. Ayrıca *aşa-* “yemek yemek” fiilini de *aş+a-* şeklinde bu köke bağlar (2007: 83-84). Bu söz, Eski Uygur Türkçesinde ise *aş* “aş, yiyecek, gıda, yemek”, *aş aş-* “yemek yemek” şeklinde geçer (Wilkens, 2021: 75).

Kazakçadaki **баба** (baba) “ata, dede, eski atalar” sözü, Far. *بابا* (*bābā*) sözünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 83; Malbaqov vd., 2020:144). Bu söz, Rüstemov'da yoktur. Ancak bu sözü herhangi bir köke bağlamak doğru değildir. Çocuk dilinden ses taklidi olarak hece tekrarıyla ortaya çıkmış ve birçok dünya dilinde benzer biçimde (*baba*, *papa*, *pappa* gibi) söylenmiştir. Eski Uygurcada da *baba* biçiminde geçen bu söz, pek çok çağdaş Türk lehçesinde de geçmektedir (Wilkens, 2021: 134; Sevortyan, 1978: 10-12).

байрақ (bayraq) “bayrak, tuğ, işaret” sözü de Far. *بیراق* (*bayrāq*) sözünden gelmiş gibi gösterilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 155; Mamırbekova, 2017: 87; Rüstemov, 1989: 55). Ancak bu söz, ET. *batır-* “batırmak, saptamak” fiilinden gelmektedir (Gülensoy, 2007: 124). Eski Türkçede¹³⁷ *badruk* biçiminde geçer (Gabain, 1988: 266). DLT'de de *batrak* sözü “savaşçının alameti olan, ucunda ipek parçası bulunan sırık, bayrak” anlamına gelir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 578). Eren de bayrak sözü hakkında şu açıklamayı yapar: “*Türkçede batrak biçiminin badrak > badrak > bayrak gelişmesi sonunda oluştuğu açıktır. Eski Türkçe -d-’lerin çağdaş diyalektlerde -y-’ye çevrilmesi yaygın bir ses kuralıdır. Türkçe sancak biçimi yapı ve anlam bakımlarından batrak (>badrak) >bayrak türevine benzer: sanç- + -(a)k*” (Eren, 1999: 44). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*'nde bu sözcüğün Farsçaya *badraka*, Urducaya *bayrak*, Arapçaya *bayrāk*, Rusçaya *mayak*, Ermeniceye *bayrak/baryak*, Macarcaya *barjaktár*, Finceye *majakka*, Romancaya *bairac*, Bulgarcaya *bayrāk*, Sırpçaya *bájrak/ bájrak*, Arnavutçaya *bajrak/bajraqe/barjak*, Makedoncaya *bayrak*, Yunancaya *bairáki/baeráki/payrákkin* gibi şekillerde geçtiği belirtilmiştir (Karaağaç, 2008: 92).

байрам (bayram) “bayram, toy” sözü Far. *بیرام* (*bayrām*) sözünden getirilir (Malbaqov vd., 2020: 156; Mamırbekova, 2017: 87). Bu söz, Rüstemov'da yer almaz. Kazakçada *мейрам*

¹³⁷ Eski Uygurcada *bayrak* anlamında (da) kullanılan diğer sözler şunlardır: *alam*, *asgok*, *ışığ* “küçük bayrak”, *ok*, *pra*, *sırık*, *süñü*, *tog*, *uçrug*, *uruñu*, *uruñu uçrug*, *yumzug* (Wilkens, 2021).

(meyram) biçimi daha yaygın olarak kullanılır. Bu sözün kökenine ilişkin çeşitli görüşler olsa da Eski Türkçeden itibaren kullanıldığı görülür. Fakat bu söz, EUT. metinlerinde görülmemiştir. DLT’de *badram* “sevinc, eğlence” biçiminin yanı sıra Oğuz ve Kıpçakların dilinde *bayram* biçiminde kullanıldığı belirtilir. Sevortyan ve Doerfer’e göre *badram* biçimi, sözcüğün Farsçadan gelmediğinin kanıtıdır (Sevortyan, 1978: 35). Sevortyan sözcüğün *bayram* ve *bayım* şekillerini *bayır-am*, *bayır-ım* olarak ayırır ve *bay* sözcüğü üzerine *-ır-* eki getirilerek genişlemiş olduğunu söyler ve bu açıklamasıyla onu T. olarak gösterir. Yine Türkçeden pek çok dile geçtiğini, bu dillerdeki söyleyiş biçimlerini sıralar (1978: 35-36). Clauson ise *bayram* sözünü Farsça kökenli kabul eder (Eren, 1999: 45). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*’nde ise Çince, Farsça, Arapça, Ermenice, Macarca, Rusça, Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Yunanca, Almanca, Fransızca ve İngilizce gibi dillere de geçtiği belirtilmiştir (Karaağaç, 2008: 92-93).

батпан (batpan) “bir ağırlık ölçüsü” sözü, Far. باتمان (bātmān) sözünden getirilen bu söz (Malbaqov vd., 2020: 170; Mamırbekova, 2017: 95), Rüstemov’da bu madde yoktur. Eski Türkçeden itibaren kullanılmıştır ve Gabain bu sözün kaynağını Orta Farsça olarak *patmān* şeklinde göstermiştir (Gabain, 1988: 267). Wilkens ise Eski Uygurcadaki *batman* “ağırlık, ölçek, aşağı yukarı 596 gr ağırlığında bir ağırlık ölçüsü” sözünü Moğ. *badm-a*, *badman* sözleriyle karşılaştırır (2021: 158). DLT’de *batman* olarak geçer (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 192). Türkiye Türkçesi ağızlarında da bu biçimiyle geçer. Clauson bu sözü *bat-* “batmak” fiiliyle ilişkilendirir (Clauson, 1972: 305). Stachowski de Räsänen’in önerdiği Ar. *wazn* “ağırlık” > Orta Far. *vaznān* etimolojik açıklamasını doğru bulmaz (2019: 81). Sevortyan ise etimolojisi için kendi görüşünü belirtmez ve Räsänen ve Clauson gibi Türkologların görüşlerini sıralar (1978: 81-82).

батпырауық (batpırawıq) “uçurtma” sözü, direkt olarak Far. بادبادک (bādbādak) sözüne bağlanmıştır (Mamırbekova, 2017: 95). Rüstemov’da bu söz bulunmaz. Bu sözün kökünde Far. *bād* “yel, hava” bulunduğu düşünülse dahi *-awıq* ekinden dolayı tamamen Farsça saymak mümkün değildir. Bu ek, bilindiği üzere Kıpçak dillerinde olduğu gibi Türkiye Türkçesi ağızlarında da *kıldıravıq*, *takırdavıq*, *şaldıravıq* gibi adlar yapan bir ektir. Bu ekin yapısından dolayı sözün kökünü **batpır-* “rüzgârlanmak, havalanmak” fiiline bağlamak daha doğru görünmektedir.

батыр (batır) ~ **баһадүр** (bahadür) “bahadır, kahraman” sözleri Far. بهادر (bahādur) sözünden (Malbaqov vd., 2020: 172-173; Mamırbekova, 2017: 96-97; Rüstemov, 1989: 60-61) getirilmiştir. Türkiye Türkçesinde *bahadır* olarak kullanılan bu söz, Türkiye Türkçesine Farsça üzerinden geçse de aslı itibarıyla Moğ. *bagatur* sözünden gelmektedir (Stachowski, 2019: 74). Kazakçaya ise direkt olarak Moğolca üzerinden *bagatur* > *baatur* > *bātur* > *batır* biçiminde geçmesi daha olasıdır. Bu sözün Kazakçadaki fonetik yapısı direkt Moğolcadan geçtiğini kanıtlar. Tuncer Gülensoy T./Moğ. *baga* “küçük, ufak, az” sözüyle *tor* “kale, şehir; bey” sözünün birleşmesinden oluştuğunu belirtmektedir (2007: 102). Sevortyan ise sözcüğe geniş bir yer vererek bütün Türk lehçelerindeki şekillerini sıraladıktan sonra sözcük hakkında değişik Türkologların görüşlerine değinmiştir. Kendisi Türkçe ve Moğolca gibi köken olarak Altay dillerine bağlı dillerde de görülmesinden dolayı bu sözcüğün Ana Altaycadan ortak bir sözcük olabileceğini belirtmiştir (1978: 84-85).

бай² (baw) “bağ, deste” sözü, Ahmet Baytursınlı Dil Bilimi Enstitüsü tarafından hazırlanan sözlükte Far. باغ (bāğ) kökünden getirilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 174). Diğer iki sözlükte bu madde bulunmaz. Sözlüğü hazırlayanlar “bağ, bahçe” anlamına gelen Far. *bāğ* sözüyle Eski Türkçedeki **bā-* “bağlamak” fiilinden gelen *bāğ* > *baw* “bağ, düğüm, deste” sözünü birbirine karıştırmış görünmektedir. Sevortyan *bağ* sözünü açıklarken *bağ-/bak-* fiillerinin de olduğunu belirtir (1978: 15). O da pek çok Türkolog gibi ET. *ba-* sözüne –*g* fiilden isim yapım eki getirildiği kanısındadır (1978: 16).

бәлкім (bälkim) sözü de Far. بلکیم (belkim) yapısından gelmiş gibi gösterilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 184; Mamırbekova, 2017: 103; Rüstemov, 1989: 63). *Bälkim*, birleşik bir sözdür. Ar. *bel* “ancak, fakat” ile ET. *kim* sözünün birleşmesiyle oluşmuştur. Özellikle Orta Türkçe eserlerde Ar. *bel* + Far. *ki* sözüyle oluşturulan *belki* sözüne Türkçe bir alternatif olarak *belkim* yapısı sıkça kullanılmıştır. Günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarında da bu yapı korunmaktadır. *Ki* sözü Farsçada Mamırbekova’nın gösterdiği gibi کیم biçiminde değil, که biçiminde yazılır. Bu kökenbilgisi yanlıştır.

бекзада (bekzada) “soylu, beyzade, bey oğlu” sözü de Far. بیک زاده (bēkzāde) sözünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 115; Rüstemov, 1989: 72). Bu söz tamamen Farsça değildir. *Bek* “bey” sözü, Orhun Yazıtları’nda *beg* biçiminde kullanılmaktaydı ve Farsçaya da geçmiş bir sözdür. Eski Uygurcada *bäg* sözü “bey, prens, hükümdar; koca, eş; devlet memuru; soylu kişi” gibi anlamlara gelmekteydi (Wilkins, 2021: 154). Kazakçadaki sözün ikinci kısmı olan *-zada* ise, Farsça *-zāde* “doğmuş” yapısından gelir.

биби (biybi) “yüksek dereceli bir kişinin eşi, hanım” sözü, Far. بیبی (bībī) sözünden getirilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 212; Mamırbekova, 2017: 118). Ancak bu söz Farsçadan değil, Türkçe çocuk dilinden türetilmiştir (Tietze, 2002: 305). Sevortyan, bütün Türk lehçelerindeki şekilleri verirken *bigi/bivi* şekillerinin *bibi* > *bivi* > *bigi* gibi ses değişmesinden gelebileceğini söyler ve Farsça sözlüklerde de geçtiğini belirtir fakat kökeni hakkında belirli bir şey söylemez (1978: 127-128). *Bibi* sözü, Türkiye Türkçesi ağızlarında da “hala; amca karısı” gibi akrabalık bildiren bir ad olarak kullanılır.

боқша (boqşa) “torba, çıkın, bohça” sözü, Far. بوغچه (boğçe) sözünden getirilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 219; Mamırbekova, 2017: 121). Ancak bu söz, ET. *boğ* “torba, bohça” (Clason, 1972: 311) sözünün üstüne gelen+çA küçültme ekiyle oluşturulmuştur. Bu hâliyle Arapça, Farsça, Kürtçe, Moğolca gibi dillere de geçmiştir (Eren, 1999: 56). Sevortyan’da *boğ* maddesinde *boğ-a-* fiili, “bağlamak” anlamında verilmiş, burada *bokça*, *bukça* gibi şekillere de değinilmiştir. Sevortyan da bu açıklamalarıyla sözcüğün Türkçe olduğu kanısındadır (1978: 166).

боза (boza) “boza” sözü, Far. بوزه (būze) kökünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 121). Rüstemov ve Dil Bilim Enstitüsü ise bu sözün kökenini Arapçadan getirir (Malbaqov vd., 2020: 218; Rüstemov, 1989: 72). Tietze, *boza* sözünü Farsça olarak kabul etse de Doerfer, bu sözü Türkçe kökenli sayar (Tietze, 2002: 377). Gülensoy, DLT’de bulunmayan bu sözü *boz-* fiilinden *-a* ile yapılmış bir ad olarak kabul eder. Buna delil olarak bozanın mısır veya buğdayın kaynatılıp ekşitilmesi yani bozulmasıyla yapılan bir içki olmasını gösterir (Gülensoy, 2007: 166). Sevortyan *boza*, *buz*, *poza*, *boja*, *boja*, *poya*, *poja* gibi şekillerinin çeşitli Türk

lehçelerinde görüldüğünü belirttikten sonra pek çok dile geçmiş bir söz olduğunu, sözün etimolojisi hakkındaki görüşleri sıralar (1978: 173-175).

боран (boran) “boran, fırtına” sözü, Far. بوران (būrān) kökünden gelmiş gibi gösterilse de (Mamırbekova, 2017: 122) tamamen Türkçe kökenli bir sözdür. Türkçede *burağan~borağan* biçiminde de kullanılan *boran* sözünün Moğ. *borugan/buragan* sözüyle ilişki yönü muğlaktır (Gülensoy, 2007: 161). Ancak Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan *bura-~burala-* “(rüzgâr) sertçe, döne döne esmek” fiil kökünün varlığı, sözün Türkçe olduğuna ilişkin bir kanıt sunmaktadır: *>bura-ğan “sertçe döne döne esen rüzgâr”*. Sevortyan ise *I bor, II bora-, III boran, IV borağan/boragan* şeklinde sıraladığı sözleri birbiriyle bağlantılı görmektedir, bu da onun *boran* sözünün Türkçe olduğunu düşündüğünü göstermektedir (1978: 189-190). Sevortyan ayrıca *V boruk, VI buranç* gibi sözleri de *bor* köküne dayandırmış (1978: 190) ve uzunca bir açıklamada bulunmuştur.

бөбек (böbek) “bebek” sözü de Far. بيك (bebek) sözünden getirilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 221; Mamırbekova, 2017: 122). Ancak bu söz, *be-be* çocuk sözünden *+k* küçültme ekiyle oluşturulmuş Türkçe bir sözdür. Genel çocuk dilinden çıkan bu söz, Fransızcada *bébé*, İngilizcede ise *baby* biçimine dönüşür. Yani bu söz, köken itibariyle evrensel olsa da aldığı ek ile Türkçedir. Bilindiği gibi bebeklerin çıkardığı ilk sesler dudak sesleridir. *Anne, mama, bebe, dede, baba* gibi temel sözler, buradan çıkmaktadır. Sevortyan *I bebe, II bebek, III bebey, IV bebenek, V bebke* gibi şekillerini (1978: 95) verdikten sonra sözcüğün Mançu-Tunguzcadaki şeklinin *bē (bube, bēbē)* şeklinde olduğunu belirtir ve çeşitli Türkologların görüşlerini sıralar. *bebek* sözünün *bebe* üzerine *-k* eki getirilerek yapıldığını belirtir (1978: 96).

331

буғаз (buğaz) “boğaz, koy, iki nehri birleştiren dar sığ yer” sözü, Ar. بغار (buğāz) sözünden getirilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 223; Mamırbekova, 2017: 122). Ancak bu söz, ET. *boguz*, Eski Kıpçakçada *boğaz* biçimindedir. T.*boğ-* kökünden geldiği açıktır: *boğ-* + *-(u/a)z* (Eren, 1999: 56). Sevortyan ise *boğaz/bogazI* sözünün Türkçe *bog-* veya *boga-/bogu-* kökünden olabileceğini, bu köke *(u/a)z* ekinin getirilerek oluştuğunu, “boğaz, gırtlak” anlamında olduğunu, Arapçaya ve Farsçaya sonradan kazandığı “boğaz, kanal” anlamlarıyla girdiğini belirtir (1978: 168-169).

буқа (buqa) “boğa, erkek mal” sözü, Far. بقه (buqe) sözünden getirilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 223; Mamırbekova, 2017: 122). Ancak Orhun Yazıtlarından itibaren *buka* “erkek sığır” biçiminde kullanılmıştır (Clauson, 1972: 112). Moğolcada da *buka* biçimindedir. Bu sözün yanı sıra Eski Türkçede hayvanların erkeklerini adlandırırken bir **bu* kökünün kullanıldığı görülmektedir: *buğu* “erkek geyik”, *buğur* “damızlık deve, erkek deve”, *buğra* “erkek deve” gibi (Gülensoy, 2007: 155). Sevortyan sözcüğün Türk lehçelerindeki kullanımını verdikten sonra sözcüğün etimolojisi üzerindeki çeşitli görüşleri de sıralar (1978:231-232) ve eski Moğolcada da *buka* şeklinde kullanıldığını söyler. Sevortyan, Türk lehçelerinde *buğa, buka, bugu, buğu* gibi şekillerde görüldüğünden de bahseder (1978: 232).

білімдар (bilimdar) “bilgili, bilgisi çok” birleşik sözü, Ar. علم (‘ilm) ve Far. دار (-dār) ekiyle oluşturulmuştur (Malbaqov vd., 2020: 227). Ancak, birçok Türk dilinde olduğu gibi, Kırgızcada da Kazakçada da *bilim* sözü “bilgi, malumat” anlamına gelir. Bu söz, ET. *bil-* fiilinden *-(i)m* ekiyle türetilmiştir. Yani Ar. ‘ilm sözüyle hiçbir bağıntısı yoktur. *-dar* eki, Farsça *dāšten*

“tutmak” fiilinden gelir ve eklendiği söze “tutan, sahip olan” anlamı katarak birleşik sözler yapar.

білімпаз (bilimpaz) “bilgili, bilgisi çok” birleşik sözü, Ar. علم (‘ilm) ve Far. باز (-bāz) ekiyle oluşturulmuştur (Malbaqov vd., 2020: 228; Mamırbekova, 2017: 123). Sözcüğün ilk kısmı yukarıda açıklandığı gibi Türkçedir. İkinci kısmı olan -baz eki ise Farsça *bāhten* “oyunmak” fiilinden gelir ve “oynayan” anlamı katarak birleşik sözler yapar. Rüstemov ise Mamırbekova’nın aksine daha doğru olarak Kazakça *bilim* köküne Farsça -bāz ekini getirir (1989: 73).

гөзәл (gözäl) sözüne Mamırbekova’nın eserinde “1. Geyik yavrusu, ahu. 2. Güzel, alımlı.” anlamları verilir ve iki anlam da Ar. غزال (ğazal)¹³⁸ sözüne bağlanır (2017: 126). Dil Bilim Enstitüsünün sözlüğünde ise yalnızca “güzel” anlamı verilerek Mamırbekova ile aynı köke bağlanır (Malbaqov vd., 2020: 232). Ancak burada iki farklı sözcük olduğu düşünülmelidir. Birinci anlamdaki yani “geyik yavrusu” anlamındaki *gözäl* sözünün kökeni Arapçadır. İkinci anlam ise, Türk dillerinde *güzel*, *gözäl*, *güzäl*, *gözel* gibi deşikeleri bulunan Türkçe kökenli bir sözcükten çıkmıştır. Sevortyan sözcüğün *kös-> gös-> göz-* gibi bir fiilden geldiği ihtimâli üzerinde durur (1980: 63). İki söz, telaffuz olarak birbirine kaynaşmış görünmektedir. Yoksa Kazakçada *ğazal>gözäl* gelişmesi fonetik açıdan zorlama olur.

дадаш (dadaş) “kardeş, akraba” sözü, Far. داداش (dādāš) sözüne bağlanmıştır (Malbaqov vd., 2020: 272). Ancak *dadaş* sözü, çocuk dilinden çıkan *dada* sözüne dayanır. Gülensoy *dada+oş* ‘okşama eki’ şeklinde açıklamış ve “erkek kardeş; delikanlı, yiğit” anlamını vermiştir (2007: 259). Bu söz, Erzurum ağzında “erkek kardeş, ağabey; dost, arkadaşı” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Sevortyan sadece bütün lehçelerdeki şekillerini vermekle yetinmiştir: *dideş*, *dadaş*, *didiy* gibi (1980: 212).

дағар ~ **дағара** (dağar~dağara) “dağarcık” sözü, Far. تَغَار (tägār) sözüne bağlanmıştır (Malbaqov vd., 2020: 270). Budagov da Farsçadan geldiğini düşünmektedir DLT’de *tağar* biçiminde geçen bu söz, Moğolcada aynı biçimiyle bulunur. Eski Türkçede “büyük kap, büyük torba” anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 471). Bunun yanında Eski Uygurcada “(tahıl için) birölçü birimi (aşağı yukarı 84 litre)” anlamı da bulunmaktadır (Wilkens, 2021: 660). Doerfer, bu sözü Farsçadan getirirse de (Stachowski, 2019: 117) söz kökünü, kültürel açıdan, Moğolca ile karşılaştırarak araştırmak daha doğru görünmektedir. Sevortyan da sözcüğün Fars dilinden getirilmesine karşıdır ve Eski İran dillerinde sözcüğe rastlanmadığını ve etimolojisi hakkında Fars kaynaklarında hiçbir bilgi bulunmadığını belirtir ve +a ekinin Türkçe olduğunu da ekler (Sevortyan, 1980: 120).

дайы (dayı) “teyze” sözü, Farsça دائی (dāyi) sözüne bağlanmıştır (Malbaqov vd., 2020: 272). Kazakçada bu söz için daha çok Moğ. *nagaçı* sözünün Kazakçalaşmış biçimi olan *нағашы* (nağası) kullanılmaktadır. Karakalpakçada da *teyze* sözü için *dayı apa* kullanılır. T. Tekin, *amca* ve *teyze* sözcüklerinin kökeni hakkında da bir makale yazmış ve Sahaca *tāy ağas/ tāy eciy*, Oyratça *taay ece*, Kırgızca *tāy ece*, Altayca *tay yeñe/ tay eye*, Tuvaca *daay-ava* birleşiklerinde dikkati çeken ilk noktanın *tāy~tay~daay~dayı* unsurunun hepsinde ortak olduğunu belirtmiştir.

¹³⁸Bu sözün kökeninin غزال (ğazal) diye uzun ünlülü olarak düzeltilmesi gerekir.

Anne tarafından bir akrabalık ifade eden bu sözlerin aslında *tagay~tagayı* sözünün bugünkü çeşitli söylenişleri olduğunun açık olduğunu belirten Tekin, *dayı* biçiminin *tagayı* kökünden geldiğini açıklar (1960: 283). Bu sözcük Yong Song Li'nin hazırlamış olduğu *Türk Dillerinde Akrabalık Adları* adlı eserinde de geçmektedir ve Li burada *dayı* için söylenen sözleri bütün lehçelerde örneklendirerek vermiştir. Örneğin: *tagay, tay ata, tay, tayı, dayı, dayka, taga, taka, tagıy* vb. (Li, 1999:132). Sözcük, *Verintiler Sözlüğü*'nde Arapça, Farsça, Yunanca, Sırpça Ermenice, Romence, Makedonca, İngilizce, Bulgarca, ve İtalyanca gibi dillere geçen şekilleriyle verilmiştir (Karaağaç, 2008: 230). Sevortyan da sözü Türkçe olarak kabul eder ve Farsça olarak gösterilmesini doğru bulmaz (1980: 128-129).

домбыра (dombıra) “Kazak halkının iki telli ulusal çalgısı, dombıra” sözünün kökeni Far. د مبه بره (dumbärrä) birleşik adına dayandırılır. Buna göre *dum* “kuyruk”, *bärrä* ise “kuzu, koç” demektir (Malbaqov vd., 2020: 312). Ancak bu sözün yansıma özellikli T. *dambirtı* gibi bir kökten gelebileceği de düşünülmelidir. Dombıra sözünün etimolojisini Bazılhan, *dop-//dom-* kök morfeminden getirir ve “*yuvarlak, yuvarlanmak, şişmek, yuvarlak tas, yuvarlak alet*” anlamına geldiğini belirtir. Butanayev ise bu kökten *dom-bıra, top-şuur, (topşur, telli çalgı), topçıl, topçıl homıs* sözlerinin türediğini belirtir (Minavarkızı ve Turan, 2016: 313).

доп (dop) “top” sözü İran kökenli olarak görülmüş ve Far. توب (tüb) ~ توب (tüp) sözüne bağlanmıştır (Malbaqov vd., 2020: 312; Mamırbekova, 2017: 175-176). Rüstemov'da bu söz yoktur. Bilindiği üzere Eski Türkçedeki söz başı /t/ sesi, Kazakçada ötümlüleşmeyerek olduğu gibi korunur. Ancak az sayıda örnekte /t-/ ünsüzünün ötümlü biçiminin kullanıldığı görülmektedir. *Dop* sözünü Eski Türkçede *to- “şişmek, kabarmak” fiil köküne bağlamak gerekir. Türk dillerinde bu fiil kökünden *top, topaç, topak, toparlak, toparlamak, toplam, toplu, toplum* gibi birçok söz türetilmiştir (Gülensoy, 2007: 911). Yine bu söz de verdiğimiz sözcükler arasındadır. Bugün Farsça, Arapça, Rusça, Ermenice, Macarca, Romence, Bulgarca ve Sırpça gibi pek çok dilde *top* veya *topçu* gibi sözcükler bulunmaktadır (Karaağaç, 2008: 852)

дорба (dorba) “torba” sözü, Farsça توبرة (tobrä) sözünden getirilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 313; Rüstemov, 1989: 95). Mamırbekova ise bu sözün kökenini Farsça طربة (torba) sözüne bağlamıştır (2017: 176). Ancak *tor* “ağ” + *bağ* “bağ, düğüm” sözcüklerinden oluşan bu birleşik söz de Türkçedir. Farsçadaki şekli ile Orta Türkçede kullanılan şekli olan *tobra* /rb/ > /br/ göçüşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Tuncer Gülensoy sözcüğün Farsça gösterilmesinin yanlış olduğunu belirtir (Gülensoy, 2007: 918) Türkçe, bu sözü pek çok dile vermiştir (Karaağaç, 2008: 854-855).

жапан (japan) “kimsenin yaşamadığı geniş düz alan; çöl, bozkır” sözü, Far. يابان (yāpān) sözüne bağlanır (Malbaqov vd., 2020: 360). Bu söz Eski Türkçede yoktur. Tuncer Gülensoy sözü Türkçe olarak gösterir ve Farsça biyābān'dan bi'nin düşmesiyle yaban şeklinde kullanıldığı görüşünü yanlış bulur. Türkçede -b- > -v- değişikliği olduğu gibi -w- > -b- değişikliğinin de görüldüğünü söyler ve *yava/yavan*'dan *yaban* olabileceğini belirtir (Gülensoy, 2007: 1022). Tatarcanın ağızlarında ve Kırgızcada da *capan* biçiminde olan bu söz, en azından bu biçimiyle Türkçe kökenlidir.

жазы (jazı) “devenin üstüne yük atmak için bağlanan eyer gibi nesne” sözü, Far. جهازی (cāhazī) sözünden getirilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 347; Mamırbekova, 2017: 190). Ancak başta *cihāz*

– *cehāz* sözü, Farsça değil Arapçadır. Bu sözün de yabancı bir dilden alıntı değil, ET. *yaz-* “yaymak” fiilinden –ı ekiyle yapıldığı açıktır. Etimoloji sözlüklerinde buradaki anlamıyla geçmeyen bu sözcüğün *yay-* anlamıyla *yazı* “yayılı olan, yayılan şey/nesne” gibi bir anlamda Kazakçada kullanılması normaldir.

жарақ (jaraq) “silah” sözü, Far. يراق (yarāk) sözünden gelmiş gibi gösterilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 361; Mamırbekova, 2017: 198). Ancak bu söz, ET. *yara-* fiilinden türetilmiştir: *yara-k* “işe yarayan nesne”. Eski Türkçede *yarag* biçiminde olan söz, şu anlamlara gelmekteydi: 1. *Uygun, münasip*. 2. *Uygun bir şey, yakışan*. 3. *Takım, donatım, silah*. 4. *Vesile, fırsat*. Aynı söz, Moğolcada *carag* biçimindedir (Wilkens, 2021: 866). Günümüz Türkmencesinde de *yarag* “silah” anlamında kullanılmaktadır (Tekin vd., 1995: 678). Tatarcada ise *ярак II* maddesinde “silah” anlamı verilmiş ve *ярак* şekilleriyle kullanıldığı belirtilmiştir (Ahmet’yanov, 2015: 552).

жармақ (jarmaq) “para türü” sözü de Far. يرمىق (yarmāq) sözünden getirilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 364; Mamırbekova, 2017: 200). Ancak bu söz Eski Türkçede “sikke, para” anlamına gelmektedir ve birden çok türevi bulunmaktadır: *yarmak, yartmak, yartmış* (Wilkens, 2021: 871). DLT’de “para” için kullanılan *yarmak* sözünün Uygur lehçesindeki biçimi *yartmak* olarak verilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 526). Clauson, “bir ölçü” anlamıyla *yarm* kısmının Toharcadan alıntı olabileceğini belirtir (1972: 969). Bu sözün ET. döneminde dahi *yartmak* ve *yartmış* gibi değişkelerinin bulunması kökeninin Türkçe olduğunu gösterir.

жәрдем (jârdem) “yardım” sözü, Far. ياردم (yârdem) sözüne bağlanmıştır (Mamırbekova, 2017: 205). Bu sözün kökeni hakkında en aydınlatıcı bilgi Nişanyan tarafından verilmiştir: “*Orta Türkçe yarıt- ‘yardım etmek, yarayıklı olmak’ fiilinden Türkiye Türkçesinde +Im ekiyle türetilmiştir. Türkçe fiil Farsça yārī یاری ‘yardım’ sözcüğünden türetilmiş olabilir; ancak bu kesin değildir. Farsça yārīdan ‘yardım etmek’, yārīdih ‘yardımcı’. Farsça yār ve türevleri ile muhtemelen onun türevi olan Türkçe yara- ‘faydalı olmak’ fiili her iki dilde erken dönemde kaynaşmışlardır.*” Her iki dilde de işlek bir biçimde kullanılan bu sözler Nişanyan’ın dediği gibi muhtemelen çok erken bir dönemde kaynaşan ortak bir köke sahiptir. Ancak etkileşimin yönü belirsizdir. Mamırbekova’nın kök olarak belirttiği Farsçada *yârdem* diye bir söz var mıdır? Dil Bilim Enstitüsü’nün sözlüğündeki köken bilgisi ise hepten kabul edilemez: *yār* “dostluk” + *dem* “soluk” (Malbaqov vd., 2020: 347).

жетек (jetek) “yedek, yedeğe alınan hayvan” sözü, Far. يدك (yedik) sözünden getirilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 384-385; Mamırbekova, 2017: 208). Ancak bu söz, ET. *yet-* “yetişmek; yedekte götürmek” + *-gek* ekiyle türetilmiştir (Gülensoy, 2007: 1106). *Yet-* fiili, Kazakçada da *jet-* biçimiyle yaşamaktadır.

жоңышқа (joñışqa) “hayvanlara verilen ot, yonca (Trifolium)” sözü, Far. يونجه (yonca) sözünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 210). Bu söz, DLT’de *yorinçga* biçiminde geçer ve Oğuzlar’ın *yonca* için *yorinçga* sözünü kullandığı belirtilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 500-526). Kazakçadaki *joñışqa* sözünün Eski Türkçedeki *yorinçga* sözünden geldiği fonetik olarak kesindir.

кеңес (keñes) “tavsiye; meclis” sözü, Far. كنگاش (kengāš) sözünden alınmış gibi gösterilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 470; Mamırbekova, 2017: 266). DLT’de *keñeş* sözü, “istişare ve işlerde tedbir” anlamına gelir. Ayrıca bu kökten *kēñeş-* “danışmak”, *keñeşlig* “danışılarak yapılmış olan”, *keñeşsiz* “danışmadan yapılan” gibi sözler türetilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 703). Eski Uygurcanın söz varlığında bu söz, *kāñāš ~ kāñiṣ* “öğüt”, *kāñāš- ~ kāñiṣ- ~ keñāš- ~ keñgāš-* “danışmak, müzakere etmek”, *kāñāšig* “uzlaşma, fikir birliği”, *kāñšāš- ~ keñšāš-* “danışmak, müzakere etmek” gibi örneklerle bulunur (Wilkens, 2021: 357). Bu da göstermektedir ki, XI. yüzyıl öncesinde bu söz ve türevleri yaygın biçimde kullanılmaktaydı. *Keñeş* sözünün kökü, *kēnē-* “tavsiye vermek” fiilidir (Clauson, 1972: 734; Gülensoy, 2007: 497).

кеуде (kewde) “gövde, beden” sözü, Far. گوده (gevde) sözünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 270). Ancak bu söz, Eski Türkçede *kōvdōñ* “gövde, beden; ceset” biçimindedir (Clauson, 1972: 688). Eski Uygurcada *kōvdōñ ätöz* “vücut, beden” biçiminde ikileme de kurar (Wilkens, 2021: 413). Sevortyan *gōvde*, *gōvre*, *kōvtün*, *gōden* gibi şekillerini de vererek *gev* köküne gider ve Çuvaşçada *xēveñü* şeklinde kullanıldığını belirtir. **kevede~kövede* şekillerini de gösterir ve kökeni hakkında başka bir dile gitmez (Sevortyan, 1980: 52-53).

көмек (kömek) “yardım” sözü de Far. کمک (komāk) sözünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 272). Türkmencede *kömek*, Kumukçada *kómek*, Sahacada *kömö*, Azerbaycan Türkçesinde *kömek* biçiminde olan bu söz, Gülensoy’a göre şöyle oluşmuştur: *köm* “çoban, sığırtmaç” +(e)*k* (2007: 553).

күрик (kürük) “kuluçka, gürk”, Far. کُرک (kurk) sözüne bağlanmıştır (Mamırbekova, 2017: 277). Ancak bu sözün kuluçka tavuğun veya erkek hindinin çıkardığı sestene geldiği açıktır (Eren, 1999: 164). Yani ses yansımali bir sözdür, Farsça ya da başka bir dile bağlamak doğru değildir.

кїрпїш (kirpiş) “kerpiç, pişmemiş tuğla” sözü, Far. کړپېچ (kerpīç) sözüne bağlanmıştır (Mamırbekova, 2017: 279). Lakin Farsçada bu söz için خشت خام kullanılır. Eski Türkçeden beri kullanıldığı bilinen bu söz, DLT’de *kerpiç* biçimindedir ve pişmişine *bışığ kerpiç* denir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 198). Eski Kıpçakçada da geçen bu sözün yabancı bir dilden geldiğinin anlaşıldığını söyleyen Eren, herhangi bir köken bilgisi vermez. Ancak “*Menges, Türkçe kert- ‘einschnitten, Kerbe machen’ kökünden -piç/-peç ekiyle kurulduğunu açıklamıştır.*” der (Eren, 1999: 233). Eski Uygurcada *kärpiç* olarak geçen sözün Moğolcada *kerbiş* biçiminde olduğunu belirten Wilkens, sözün kökünü Soğudca *kryyc* sözüne bağlar (2021: 358). Yazılı ilk dönemlerden beri Türkçenin söz varlığında bulunan bu söz, ya Menges’in ifade ettiği gibi Türkçe kök ve eklerle oluşturulmuş Türkçe bir sözdür ya da Soğdca gibi bir dilden çok eski bir alıntıdır. Ancak Farsçadan alınmış gibi göstermek doğru değildir.

қабырға (qabırğa) “vücuttaki organ, göğüs kafesi” sözü Far. قبرغه (qabrge) sözünden alınmış olarak gösterilmiştir (Mamırbekova, 2017: 281). Ancak bu söz, Moğolca *qabirğa(n)* “yan, yamaç, göğsün yanı” sözcüğü ile eş kökenlidir. Moğolca sözcük Moğolca *qabirğa-* “yanaşmak, bitişmek, değmek” fiilinden türetilmiştir. Bu sözcük Moğolca *qabi* “yan, yakın” sözcüğünden türetilmiştir. Moğolcadan alıntı olabileceği gibi, Moğolcada korunmuş bir Türkçe biçim de mümkündür (Nişanyan, 2021). T. Gülensoy da Moğolcadan getirmiştir (Gülensoy, 2007: 449). Moğolcada *qabirğa* yanında *qabisun* biçimi de kullanılmakla birlikte Türkçede kaburgaya *eğ*

(<eye<eyegü) adı da verilir (Eren, 1999: 199). *Qabırğa* sözünün Kazakçada “*binanın dış iskeleti, duvar*” anlamı da bulunmaktadır. Bu sözün Farsçadan geldiği bilgisi doğru değildir.

қан, құн (qan, qun) “kan” sözleri Far. خون (ḥūn) sözüne bağlanmıştır (Mamırbekova, 2017: 293). Kazakçadaki *qun* sözünün Farsçadan geldiği aşikârdır. Ancak Eski Türkçeden beri kullanılan T. kökenli *qan* sözünü Farsçaya bağlamak doğru değildir. Gülensoy sözü Türkçe olarak gösterir (2007: 457).

қапы, қапу (qapı, qapuw) “kapı” sözleri de Far. قاپو (ḳāpū) sözünden gelmiş gibi gösterilmiştir (Mamırbekova, 2017: 296). Ancak bu sözün T.*kap-* ~ *kapa-* kökünden geldiği açıktır. Orta Türkçede *kapuğ*, Eski Kıpçakçada *kapu* biçimi kullanılan bu söz, Farsça, Tacikçe gibi komşu dillere de geçmiştir (Eren, 1999: 208-209; Karaağaç, 2008: 437-438). Eski Uygurcada *kapıg* “kapı” gövdesinden *kapıgçı* “kapı bekçisi” ve *kapıglıg* “kapılı” gibi sözler de türetilerek kullanılmıştır (Wilkens, 2021: 322; Gülensoy, 2007: 460). Sevortyan *kapa-* maddesinde *kapıg/kapı* gibi şekillerle bağlantısını kurmuştur ve *kapı* maddesinde hemen bütün Türk lehçelerindeki çeşitli kullanımlarını vererek Moğolcada *qabqa* şeklinde kullanıldığını belirtir (Sevortyan, 1998: 263 ve 275). Günümüz Kazakçasında *kapı* sözü için yaygın olarak *қақпа* (qapqa) ve *есік* (esik) sözlerinin, Farsça ve Tacikçede در (dār) sözünün kullanıldığını belirtmek gerekir.

қарауыл (qarawıl) “gözcü, muhafız” sözü Far. قراول (ḳarāul) sözüne bağlanmıştır (Mamırbekova, 2017: 298). Ancak bu söz, Moğ. *qaragul* “gözcü, nöbetçi, muhafız” sözcüğünden alıntıdır. Moğ. sözcük, *qara-* “bakmak, gözlemek” fiilinden türemiştir (Nişanyan, 2021). Kazakçada *qara-* eylemi de aynı anlamıyla kullanılır. *Qarawıl* sözü, Türkiye Türkçesinde fonosemantik farklılıkla *karakol* biçiminde kullanılmaktadır. Bu sözün Farsçadan geldiği bilgisi yanlıştır.

қатық (qatıq) “koyu, mayalanmış süt; yoğurt” sözü Far. قاتق (ḳātıq) sözünden gelmiş gibi gösterilmiştir (Mamırbekova, 2017: 303). T. *kat-* kökünden geldiği açık olan bu söz, DLT’de *katıq* biçiminde ve “1. Tutmaca katılan çeşni. Sirke ve yoğurt gibi. 2. Bir şeye karıştırılan nesne.” anlamındadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 164). Doerfer, bu sözün Türkçeden Farsçaya *qatıg* ve Tacikçeye *qatıq*, *qātiq* olarak geçtiğini belirtir (Eren, 1999: 218). Karaağaç da *Verintiler Sözlüğü*’nde bu sözü Farsça, Rusça, Ermenice, Bulgarca, Makedonca ve Yunancaya geçtiğini belirtir (2008: 459). Sevortyan da T. *kat-* fiilinden getirir (1998: 339).

қатын (qatın) ya da **хатун** (hatun) sözü, Farsçadaki خاتون (ḥātūn) sözüne dayandırılmıştır (Mamırbekova, 2017: 303). Bu söz, Malbaqov ile Rüstemov’un sözlüklerinde yer almaz. Köktürkçede *katun* olarak görülen ve EUT’de *hatun* ve *katun* biçimleri bulunan bu söz, “kadın, hanım, hanımefendi, sahibe, kraliçe, hükümdarın eşi, tanrıça” anlamındadır ve *hatun kişi* sözü de “kadın” anlamında kullanılmıştır. EUT’de bu kökten türeyen *hatunlug* “Yer Tanrıçası, kraliçe” sözü de kullanılır: *hatunlug uluş* “Yer Tanrıçası’nın ülkesi”. Moğolcada *qatun* biçiminde olan bu sözün kökenini kimi kaynaklar Soğudca *x’twn* ~ *γ’twnh* köküne bağlamaktadır (Wilkens, 2021: 279). Halbuki Orhon Yazıtlarında *katun* şekliyle görülmektedir ve Türkçede EUT’den başlayarak sözbaşı *k->ḥ-* olması başka sözcüklerde de görülen bir ses olayıdır. Gülensoy *hatun* maddesinde sözcüğü **ka* “akrabalık bildiren bir sözcük” üzerine +*tun* eki getirilerek türetildiğini belirtir (2007: 405).

қауын (qawın) “kavun” sözü, Far. قارون (qāvūn) sözüne bağlanmıştır (Rüstemov, 1989: 162). Ancak bu söz, Eski Türkçede *kāgun* biçimindeydi (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 677). /g/>/v/ değişmesi, özellikle Kıpçak grubu Türk dillerinde yaygın olarak görülebilen ses değişmelerindedir. Eski Kıpçakçada *kāwun* (ve *kowun*) biçimi kullanılan bu sözün kökeni hakkında çeşitli açıklamalar yapılmış, özellikle Çince üzerinde durulmuştur. Tibetçe, Moğolca ile karşılaştırmalar da yapılmış, Egorov ise bu sözün Arapçadan alıntı olduğunu iddia etmiştir. Clauson, morfolojik açıdan **kāğ-* kökünden geldiğini yazmışsa da *kāğūn* biçiminde iki uzun ünlü geçtiğini göz önünde bulundurarak bir alıntı olabileceğini de belirtmiştir (Eren, 1999: 220). Görüldüğü üzere bu sözün kökeni hakkında farklı fikirler ileri sürülse de Farsçaya dayandırmak doğru değildir.

қу (quw) “kuğu” sözü, Far. قو (qū) sözünden getirilir (Mamırbekova, 2017: 314). Ancak *quw*, Eski Türkçeden beri kullanılagelen *kugu* sözünden başka bir şey değildir. Kuğu sözü için Kazakçada genel olarak *aqquw* sözü kullanılır. Bu sözle ilgili ayrıntılı açıklama *aqquw* maddesinde verilmiştir.

құндақ (qundaq) “kundak” sözü, Far. قنداق (qundāq) sözünden alınmış gibi gösterilmektedir (Mamırbekova, 2017: 320). Rüstemov ise bu sözü Arapça kökenli sayar (1989: 169). Ancak Türkmencede *gunda-* “çocuk bezine sarmak, kundaklamak” fiilinin bulunması Farsça ya da Arapça olma ihtimalini düşürür (Stachowski, 2019: 238). Teleütçede *kındak* “tüfek kundağı” olarak damak n’sini barındırması T. kökenli olabileceğini gösterir. Gülensoy, bu sözün oluşumunu şöyle açıklar: <Uyg. kong “kalça”+da- “kalçasından bağlamak”+ -k “fiilden ad yapan ek” (Gülensoy, 2007: 568-569).

құндыз (qundız) “su samuru” sözü, Ar. قنذ (qunduz) sözünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 320). DLT’de *su köpeği* de denilen bu hayvanın adı *kunduz* olarak geçer (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 200). Bu söz Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır. Eski Uygurcada *kuntuz* “*kunduz, su samuru*” olarak geçer (Wilkins, 2021: 424). Türkçe **kund* kökünden geldiği anlaşılan bu sözün sonundaki -z’nin bir ek olduğu açıktır. Türkçeden Farsça, Tacikçe, Kürtçe gibi yabancı dillere de geçmiştir (Eren, 1999: 267). Gülensoy da T. *kun-* “soymak” fiiline önce -t- ettirgenlik eki, sonra -(u)z yapım eki getirilerek oluştuğunu belirtir (2007: 569).

құт (qut) “mutluluk; baht” sözü, Ar. قوت (qūt) sözüne bağlanmıştır (Rüstemov, 1989: 171). Ancak ET. döneminden itibaren kullanılan T. kökenli *kut* sözü, başlangıçta oldukça mistik bir anlamda “ilahî bir lütuf”, daha az özel olarak “iyi talih” ve benzer anlamlarda, dolayısıyla daha genel olarak “mutluluk” kavramını ifade etmekte kullanılmıştır (Clauson, 1972: 594). Gülensoy’da **ku-* “akıtmak, akmak, çıkmak, yayılmak” fiiline -t isim yapma eki getirilerek oluştuğu belirtilmiştir (2007: 581).

құтты (qutti) “kutlu, mübarek” sözünün kökündeki *qut* sözü, bu sefer Ar. حوت (hūt) sözüne bağlanmıştır: Ar. *hūt* + Kzk. -ti (Rüstemov, 1989: 172). Ancak yukarıda açıklandığı üzere *qut* sözü, tamamen Türkçe kökenli olup herhangi başka bir dile bağlamaya çalışmanın bir anlamı yoktur.

құты (quti) “kutu” sözü, Ar. قوطى (qūtī) sözüne bağlanmıştır (Mamırbekova, 2017: 325). Rüstemov ise bu sözü Farsça kökenli sayar (1989: 172). Türkiye Türkçesindeki *kutu* sözüyle

Yunanca *koutí* sözünü bağdaştıran çalışmalar da bulunmaktadır. Ancak Türkmence *gutı*, Nogaycada *kutık*, Kumukçada *kutuk* biçiminde olan bu sözcüğün Orta Asya’da yaygın kullanımı göz önüne alındığında, Yunanca kökenli olduğu pek inandırıcı değildir (Stachowski, 2019: 241). Eski Uygurcada *kutu* biçiminin varlığı (Wilkens, 2021: 433), bu sözün Arapça ya da Yunanca olma ihtimalini düşürmektedir. ET’de *kotu* ~ *kodı* “sağlam, pek” anlamıyla geçmiştir (Gülensoy, 2007: 583).

ҚЫЛЫҚ (qılıq) “tavır ve hareket, karakter” sözü Ar. خلق (ḥulq) sözüne bağlanmıştır (Mamırbekova, 2017: 326). Arapçadaki sözün “doğuştan olan huy, yaratılış, tabiat” anlamı taşınması, yazarları böylesi bir yanlışa düşürmüş olmalıdır. Ancak Kazakçadaki bu söz, ET. *kıl-* “etmek, yapmak, yaratmak, kılmak” fiilinden + *-ik* isim yapım ekiyle oluşturulmuştur. Eski Uygurcada *kılık* “huy, karakter, tabiat, davranış, tutum, yaradılış” ve *kılıklık* “karakterli, tutumlu” sözlerinin varlığı (Wilkens, 2021: 369 - 370), bu sözün Arapçadan gelme ihtimalini düşürmektedir. Mamırbekova’nın madde içerisinde verdiği *qılıqtı* “sevimli, çekici” sözü de Eski Türkçedeki *kılıklık* sözünden başka bir şey değildir.

ҚЫЛЫШ (qılış) “kılıç” sözü Far. قلع (kılıc) sözünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 326). Eski Türkçeden beri kullanılan *kılıç* biçiminde kullanılan (Wilkens, 2021: 370) bu sözü Farsçadan gelmiş gibi göstermek doğru değildir. Türkçe kökenli olan bu söz, şu şekilde oluşmuştur: <*kıl*+*(i)ç* (Gülensoy, 2007: 508). Bilindiği gibi genel Türkçedeki /ç/ sesleri, Kazakçada düzenli olarak /ş/’ye dönüşür. Bundan dolayı *kılıç*>*qılış* değişimi yaşanmıştır.

ҚЫШЛАҚ (qışlaq) “kışlak” sözü, Far. قشلاق (kışlāk) sözüne bağlanmıştır (Mamırbekova, 2017: 328). Kazakçada bu söz yerine *qıstaq* sözü de kullanılır. Türkçe olan söz, *kış* “kış mevsimi”+ *-la-* “kışı geçirmek”+ *+k* “kışı geçirilen yer” biçiminde çözümlenebilir. Aslında Kazakçanın fonetik özellikleri gereği *kışlak* sözü *qıstaq* biçimine dönüşür. Genel Türkçedeki biçimin korunması, geç dönemde bir Türk dili ya da yabancı bir dil üzerinden geri ödünçleme biçiminde alındığını gösterir. Ancak ne olursa olsun bu sözün Türkçe kökenli olduğu belirtilmelidir. Çünkü Farsçaya da Türkçeden geçen bir sözdür.

МАМА (mama) “yaşlı kadın; anne” sözü, Far. ماما (māmā) sözünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 353). Ancak bu söz, ses taklidi olarak çocuk dilinden çıkmış evrensel bir sözdür. İtalyancada “anne” anlamında kullanılan *mamma* sözü de çocuk dilinden çıkmıştır. Rusçada da “anne” anlamında *мать* (mat’) ya da *мама* (mama) sözleri kullanılır. Bu sözü herhangi bir dile dayandırmak doğru değildir. Eğer böyle bir şey yapılacaksa dahi dil ilişkileri bağlamında Rusçaya bağlamak daha makul görünürdü. Ancak tarihî metinlerden elde edilen veriler bunu da yalanlayacaktır. Eski Kıpçakçada yaşlı kadınları çağırmak için *mama* sözü kullanılmaktaydı. Yine Eski Oğuz Türkçesinde de “anne, yaşlı kadın” anlamında bu sözün kullanıldığı görülmektedir (Nişanyan, 2021).

НӨКЕР (nöker) “hizmetçi, hizmetkâr” sözü, Far. نوکر (nāwkār) sözüne bağlanmıştır (Rüstemov, 1989: 218; Mamırbekova, 2017: 439). Ancak bu söz, T. kökenli olmasa da, Moğ. *nökür* “yoldaş, arkadaş, maiyet” sözünden alıntıdır. Bu söz, *nökü-* “yanına gelmek, yamamak, eklemek” fiilinden türetilmiştir (Nişanyan, 2021; Eren, 1999: 301). Moğolca söz, birçok Türk diline ve Farsçaya geçmiştir.

өбү (öbüw) “sevmek; öpmek; saygı göstermek” sözü, hem Rüstemov’un hem de Mamırbekova’nın hem de Dil Bilimi Enstitüsünün sözlüğünde Ar. حب (ḥubb) “sevgi” sözünden getirilir (Rüstemov, 1989: 223; Mamırbekova, 2017: 445; Malbaqov vd., 2020: 560-561). Ancak bu söz, Eski Türkçeden beri kullanılan belki de ses taklidi bir köke sahiptir. Bununla birlikte Kazakçadaki söz, bir fiil; Arapçadaki ise addır. Türk dillerinde adlar eylem gövdesine dönüşmeden mastar eki alamazlar. Eski Uygurca İyi ve Kötü Prens Öyküsü’nde *ikki kadaş esen tükel kavışıp öpişti kuçuştı*; DLT’de ise *taşığ isrumasa öpmiş kerek (...) mün öpdi (...) öpüm, öpüş, öpüşdi* biçimlerinde geçer. ET. *öp-* “öpmek, yudumlamak” eyleminden geldiği anlaşılmaktadır (Nişanyan, 2021). EUT’nde *öp-* “öpmek” anlamıyla kullanılmıştır (Doğan-Usta, 2014: 255). Gülensoy da *öp-* fiilinin yansıma olabileceğın belirtir ve “sevgi, saygı, bağlılık, teşekkür belirtmek amacıyla dudaklarını bir şeye değirmek; içmek; (çorba vs’yi) ses çıkararak içmek, hüpürdetmek” gibi anlamlarıyla verir (2007: 665).

өгей (ögey) “üvey, öz olmayan” sözü, Far. اوڭه (ovgey) sözünden getirilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 550). Bu söz, Eski Türkçeden başlayarak tarihî ve çağdaş Türk dili metinlerinde geçer. Eski Kıpçakçada da *ögey* olarak geçen bu söz, yaygın bir inanca göre ET. *ög* “ana” kökünden türetilmiştir. Ancak *-ey* eki açıklanmamıştır. Doerfer, Türkçeden Farsça, Tacikçe gibi komşu dillere de geçtiğini belirtmiştir (Eren, 1999: 429). Gülensoy da *üvey* sözüne “yalnız yasaca akraba sayılan, öz olmayan” anlamını vererek yapısını <ög ‘anne’ + (e)y şeklinde belirtmiştir (2007: 1003).

өлке (ölke) “bölge” sözü, Far. الكا (ulkā) sözünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 446). Dil Bilimi Enstitüsünün sözlüğünde ise Far. الكه (ülke) sözünden getirilir (Malbaqov vd., 2020: 555). Rüstemov’un sözlüğünde yer verilmeyen bu sözün köken bilgisi doğru değildir. Eski Türkçede geçmeyen bu söz, Ligeti’ye göre Farsçadan alınmıştır. Ancak bu konuda genel görüş, sözün Moğolca olduğu yönündedir. Doerfer, Farsça (ve Türkçe) biçimlerin Moğolcadan geldiğini yazar. Sevortyan (1974: 624-625), Clark gibi yazarlar da Moğolca görüşünü benimsemiştir (Eren, 1999: 427).

өрмек (örmek) “bir şey dokumak için kazığa gerilerek kurulan ip” sözü, Far. ارمك (urmāk) sözünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 446). Ancak bu söz, Eski Türkçeden beri yaygın bir biçimde kullanılan *ör-* “dokumak, örmek; birleştirmek, sarmak, bağlamak” fiilinden çıkmıştır. Eski Uygurcada *örmäk* “dokuma elbise” anlamındadır (Wilkins, 2021: 539-541). Sevortyan *ör-* maddesinde *-mek/-me* gibi isim yapan ekleri aldığını belirtir ve Türkçe kabul eder (1974: 544-545).

сағыз (sağız) “sakız” sözü, Far. سقر (saqız) sözünden gelmiş gibi gösterilmiştir (Mamırbekova, 2017: 489). Dil Bilimi Enstitüsünün sözlüğünde bu söz, Ar. سقر (säkkāz) sözünden getirilir (Malbaqov vd., 2020: 638). Clauson, bu sözün kökenini açıklarken *sağız* ile *sakız* sözlerini verir ve bu iki söz farklıdır ama anlamları çok benzerdir; belki ikisi de **sa:kız*’ın sonraki biçimleridir ama Türkmence biçimi *sakız*dır, der (Clauson, 1972: 817). Eren ise bu sözün kökeninin bilinmediğini söyler ve Doerfer’e dayanarak, Far. *saqıç* biçimi Özbekçeden alınmıştır, der (Eren, 1999: 351). Gülensoy *sakız* sözünün anlamını “sakız ağacının kabuğundan sızan, çiğnendiğinde yumuşayan, hoş kokulu, beyaz renkli reçine” olarak verir ve yapısını <*saki-* ‘beslemek’ + -z şeklinde açıklar (2007: 719).

caq (saq) “uyanık, dikkatli” sözü, Ar. ساق (sāq) sözünden getirilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 644). Eski Uygurcanın söz varlığında *sak* “uyanık, dikkatli, tetikte, aydın” demektir. Ayrıca “özenli, dikkatli, itinalı” anlamlarında da kullanılır (Doğan-Usta, 2014: 270). Bu kökten *sakin ärmäk* “tetikte olma, uyanık olma” yapısı da türetilmiştir (Wilkens, 2021: 574). Gülensoy *sak* “1. Uyanık, gözü açık; 2. Uykusu hafif” anlamlarıyla verdiği sözü ET. *sa-* ‘saymak’ +*-k* ekiyle türemiş olarak gösterir (2007:715). Sevortyan’da *sak* sözünden *sakla-* /*sakta-* /*sağta-* /*saxla-*, *sakçı* /*saxçı* /*sakçı* /*saktsı* /*sıxça* gibi sözcükler türetilmiş olduğu belirtilir (2003:168).

caл (sal) “sal” sözü, Far. سل (sal) köküne bağlanmıştır (Malbaqov vd., 2020: 646; Mamırbekova, 2017: 493). DLT’de kullanılan bu söze EUT’nde rastlamasak da sözün ET. bir *sāl* kökünden geldiğini düşünmek mümkündür. Türkmencede *sāl* ve Sahacada *āl* biçiminde olması bu durumu kanıtlar (Stachowski, 2019: 292). Sahacada söz başındaki *s-*’nin düşmesi kurallıdır. Moğolcada da *sal* olarak kullanılan bu söz, Farsçaya Türkçeden *sāl* biçiminde geçmiştir. Macarcada da kullanılan bu sözün *szāl* biçimi, Türkçeden eski bir alıntıdır (Eren, 1999: 352).

caу, caғ, caғи (saw, sağ, sağıy) “sağlık, esenlik” sözü, Ar. صاغ (sāg) sözünden getirilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 671; Mamırbekova, 2017: 501). DLT’de Oğuzların *sağ* sözünü “sıhhat, esenlik” anlamında kullandığını görmekteyiz (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 410). T. kökenli olan bu söz, Irak, Mısır ve Sudan Arapçalarına da geçmiştir (Gülensoy, 2007: 712). *Étimologiçeskiy Slovar' Tyurkskix Yazıkov (Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğünde)* de *sağ* /*sau* /*sağ* olarak verilen sözcük Türkçe olarak gösterilmiştir (2003: 146 ve 148).

сұңқар (sunqar) “yırtıcı kuşlardan birinin adı, sungur (Falco rusticolus)” sözü, Ar. شنقار (şunqar) sözünden getirilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 720-721). DLT’de *sunqur* biçiminde geçen bu kuş için Kâşgarlı togrıl kuşundan daha küçük yırtıcı bir kuş olduğunu belirtmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 503). Eski Uygurca *sunqur*, Moğolcada *şingqur* biçimini almıştır. Çağdaş Türk lehçelerinin büyük bir bölümünde *ş-*’li biçimler yaygın olarak kullanılır: Türkmence *şunqar* “ak doğan; doğan”. Kırgızcada kullanılan şumkar biçiminin **şunqar*’dan geldiği anlaşılıyor. Özbekçede *şunqar* “ak doğan” biçimindedir. Bu biçimlerin Moğolcadan alındığı açıktır. Bu söz, Arapça, Farsça, Gürcüce gibi komşu dillerde de geçer. Eski Macarcada *szongor* olarak kalmıştır (Eren, 1999: 377). Gülensoy, ET. *şunqar* sözünden getirmektedir (2007: 815).

сүйікті (süyikti) “sevilen, hoş giden” sözü, Far. سوغلی (sügli) sözünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 520). Kazakçada *sev-* eylemi, *süy-* biçimindedir. Eski Türkçeden itibaren Türkçenin söz varlığında yer alan bu eylemden türetilen *süyikti* (<*süyikli*<**sevikli*<*sewigli*) sözünün niçin Farsçaya dayandırılmak istendiğini anlamak mümkün değildir. Sözcük EUT’de *seb-* > *sew-* fiiline –*gli* sıfat fiilinin getirilmesiyle oluşmuştur ve bugünkü Kıpçak grubu Türkçelerinde de bu şekilde görülmektedir.

сүлгі (sülgi) “yüz, kol, bulaşık temizlemeye yarayan bez” sözü, Far. سلگو (sulgū) sözünden getirilse de (Malbaqov vd., 2020: 723). Ancak bu sözün ET. *sil-* “silme, temizlemek” fiilinden geldiği açıktır. Eski Kıpçakça *et-Tuhfetu'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye*’de “silme bezi” anlamında *silgü*, *sileçek* ve *silikgü* sözleri kullanılmıştır (Nişanyan, 2021). Bugünkü Tatarcada

sölgé şeklinde ‘havlu, el yüz silinen bez’ anlamıyla kullanılır (Axmet’yanov, 2015). Muhtemelen *silgü* sözü, ünlü göçüşmesine uğrayarak *sülgi* biçimine girmiştir.

ТАЛАН (talan) “‘talan, yağma” sözü, Far. تالان (tālān) sözüne bağlanmıştır (Mamırbekova, 2017: 532). Dil Bilimi Enstitüsünün sözlüğünde ise تالان (tālān) sözü, Arapçadan getirilir (Malbaqov, 2020: 745). Ancak bu söz, Eski Türkçede de kullanılan *talā-* eylemiyle kurulmuştur: <*tala-* + *-n* (Gülensoy, 2007: 854). ET. *talā-* “zarar vermek, yağmalamak” (Doğan-Usta, 2014: 305) eylemi, Moğ. *tala-*’dan erken bir alıntıdır (Clauson, 1972: 492). Eski Uygurcada bu kökten *talaş-* “birbiriyle kavga etmek, dalaşmak” eylemi de kullanılmıştır (Wilkens, 2021: 666). Bu söz, Türkçeden Farsçaya *talān*, *tālān* “depredation, plunder, pillage” olarak geçmiştir. Tacikçede de *talāş*, *tālān* olarak kullanılır (Eren, 1999: 392). Rüstemov da *talan* sözünü Kazakça olarak kabul etmiştir (Rüstemov, 1989: 268).

ТАМАҚ (tamak) “Boynun önü, çenenin altı; damak” sözü, Far. دماغ (dāmāg) sözünden getirilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 748). Eski Türkçede *tamgak* (Doğan-Usta, 2014: 305) olarak kullanılan bu söz, Kâşgarlı Mahmud’un verdiği bilgiye göre Oğuz ve Kıpçaklar tarafından *tamak* biçiminde kullanılmaktadır. Brockelmann’a göre bu söz, *tam* kökünden *-gak* küçültme ekiyle yapılmıştır. Clauson ise bu sözün *tam-* “damlamak” kökünden gelen bir türev olduğunu yazmıştır (Eren, 1999: 104). Sevortyan Altaycada *tabak* şeklinde olduğunu ve Farsçadan ve Arapçadan getirenlerin görüşlerini sıraladıktan sonra Farsçada başka bir anlam taşıdığını, oysa Türk dillerinin hepsinde ‘damak, boğaz, gırtlak’ anlamıyla kullanıldığını söyler ve *tāmda-* “doldurmak” anlamında olan sözü de *tamgak* ile ilişkili görür. *tama-* “korumak; kapatmak” fiilini de burada zikreder (1980:142).

ТАМҒА, ТАМҒЫ (tamğa, tamğı) “mühür, damga, işaret” sözü, Far. تمغا (tamgā) sözünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 535). Dil Bilimi Enstitüsünün sözlüğünde ise تمغا (tamgā) sözü, Arapçadan getirilir (Malbaqov, 2020: 749). Ancak bu söz, Eski Türkçeden beri kullanılan, eğer bir dille karşılaştırma yapmak gerekirse Farsçayla değil Moğolca ile karşılaştırılacak bir sözdür. Moğolcadaki biçim, *tamγa~tamaγ-a(n)*’dır. Eski Uygurcada *tamga* sözü, “damga, mühür, işaret, sembol” anlamlarında kullanırdı (Wilkens, 2021: 667). Kazakçada daha yaygın olarak kullanılan *таңба* (tañba) varyantı da bu kökten çıkmadır. Sevortyan *damga* “damga” başlığı altında *tağma* maddesine göndermede bulunur (1980: 144). Gülensoy, ET. <*tam-gā* şeklinden getirmektedir (2007: 265).

ТАСПА (taspa) “bel kemeri; kamçı kayışı” sözü, Far. تاسمه (tasma) sözünden getirilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 757; Mamırbekova, 2017: 538). Türk dillerinde çeşitli seslik değişimlerle yaygın bir biçimde kullanılan bu söz, Doerfer’e göre Moğolcadan alınmıştır. Moğol diyalektlerinde de yaygın olarak kullanılır. Farsça *tasma* biçimi de Moğolcadan kalma bir alıntıdır. Arapça gibi komşu dillere de geçmiştir (Eren, 1999: 396). Gülensoy da kökenini Moğolca olarak gösterir (2007: 864).

ТӘНІР (teñir) “Tanrı, Allah” sözü, Far. تنگری (tängäriy) kökeninden getirilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 767). Eski Türkçede *tañrı~täñri* “tanrı, ilah; gök, gökyüzü; saygıdeğer” biçiminde geçen bu sözün karşılaştırılacağı dil Farsça değil olsa olsa Moğolca olabilir. Moğolcada *tngrī*, *tenggeri*, *tenggiri* biçimleri kullanılır (Wilkens, 2021: 695). Eski Türkçedeki *teñ* “denk, eşit”

sözyle bağlantısı düşünülmelidir. Gülensoy, *teng+ri* (~*ir*) şeklinde kökenine inmiştir (2007: 857).

тeңге (teñge) “para birimi, tenge” sözü de Far. تنگه (tenge) sözüne bağlanmıştır (Malbaqov vd., 2020: 776; Mamırbekova, 2017: 552). Ancak bu söz, Eski Türkçedeki *teŋ* “eşit, eş, denk” sözünden gelmektedir. “Bir şeyin karşılığı, dengi” anlam çerçevesinde *teñge* sözü ortaya çıkmıştır. Rusçada “para” anlamında kullanılan *дeньгe* (den’gi) sözü de bir Türkizmdir.

тоға (toğa) “toka, kemerin ucunu birleştiren demirden yapılmış nesne” sözü, Far. تقه (toğa) sözüne bağlanmıştır (Malbaqov vd., 2020: 778; Mamırbekova, 2017: 554). Ancak Türkçede eskiden beri kullanılan bu söz, EUT’de *toku* ‘kuşak süsü’ anlamıyla geçmektedir (Doğan-Usta, 2014: 333). Bu söz, **tō-* eylemine dayandırılabilir. Gülensoy, **tō-k+u(a)* şeklinde açıklamıştır (2007: 903). Eski Uygurcada *toga* sözü, “toka” anlamındadır (Wilkens, 2021: 725). DLT’de bu söz, “kemer tokası” anlamıyla *toku* biçiminde geçer (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 446).

топ (top) “küçük savaş topu” sözü, Far. توپ (tūp) sözünden getirilmiştir (Malbaqov vd., 2020: 779). Bu söz ile ilgili açıklamalar için *dop* maddesine bakınız.

тор (tor) “tuzak; balık ağı” sözü, Far. تور (tūr) sözünden getirilmiştir (Rüstemov, 1989: 280; Mamırbekova, 2017: 554; Malbaqov vd., 2020: 779). Ancak bu söz, Türkçe kökenlidir. Eski Uygurcada *tor* sözü, “balık tutma sepeti; ağ, balık ağı” anlamında kullanılmıştır (Wilkens, 2021: 733; Doğan-Usta, 2014: 336). Doerfer’in belirttiğine göre Moğolcada Türkçeden kalma bir alıntı olarak *toğur*, *tōr* biçimi kullanılır. Macarca *tōr* biçiminin Türkçeden alındığı anlaşılmaktadır. Doerfer, Far. *tōr* “ağ” biçiminin Türkçeden kalma bir alıntı olduğunu bildirir. Ramstedt, Moğ. *toor*’u T. *tor* ile birleştirmiştir (Eren, 1999: 413).

төсек (tösek) “döşek, yatak” sözü, Far. دوشك (düşek) sözünden gelmiş gibi gösterilmiştir (Mamırbekova, 2017: 555; Malbaqov vd., 2020: 782). Ancak DLT’de yer alan şu örnek, sözün kökeninin Türkçe olduğunu bize açıkça gösterir: *töşek töşedi* “döşek döşedi” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 463). Bu söz ET. *tōš* “döş, göğüs” + *+e-k* birleşimiyle oluşmuştur. Eski Uygurcada *töšäk* sözü “döşek, minder, yatak” anlamına gelmektedir (Doğan-Usta, 2014: 340). Bununla birlikte aynı kökten *töšäkkiiyä* “küçük döşek”, *töšnäk* “huzur yatağı, döşek, yatak; hayvanların oturduğu yer”, *töšnäkçi* “cinsel hizmet için belirlenen kişi”, *töšnäkçi oylan* “puşt, mebus”, *töšnäkli-* “cinsel anlamda eğlenmek” gibi sözler de türetilerek kullanılmıştır (Wilkens, 2021: 746).

тулға (tulğa) “ülke ve toplum tarafından tanınmış, öncü kişi” sözü, Ar. طلعه (tul’a) sözünden getirilmiştir (Malbaqov, 2020: 783). Ancak bu söz, Dede Korkut Kitabı’nda *tuğulka* olarak geçen ve “savaşçıların başlarına giydikleri demir başlık” anlamına gelen *tolga* sözünden başka bir şey değildir. Kırgızcada *tuulga* biçiminde kullanılan bu söz, Moğ. *doğulğa* kökünden gelmiştir (Nişanyan, 2021; Eren, 1999: 410). Sözün, benzetme yoluyla anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir.

тұмау, тымау (tumaw, tímaw) “üst solunum yolları enfeksiyonu, nezle” sözü, Far. دماغ (dāmāg) kökünden getirilmiştir (Rüstemov, 1989: 281; Malbaqov vd., 2020: 785). Eski Türkçede *tumagu~tumagi* “nezle” biçiminde olan bu söz şu biçimde oluşmuştur: < **tuma-*

gı < **tumā*- “donmak, üşümek” (Stachowski, 2019: 134). Gülensoy ise bu sözü şöyle çözümler: <*tum* “soğuk”¹³⁹ + *agu* (Gülensoy, 2007: 307). Eski Türkçeden beri kullanılan, birçok Türk dilinde ve ağzında kullanılmaya devam eden bu sözü Farsçaya bağlamak doğru değildir.

түмен (tümen) “on bin; bin; on bin askerden oluşan askerî birlik” sözü, Far. **تومن** (tümän) kökünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 556; Malbaqov vd., 2020: 785). Bu sözü de Farsça bağlamak doğru değildir. ET. *tü-m+e-n* şeklinde oluşmuştur. Gülensoy da *tüm+e-* ‘toplamak’ + *n* ekiyle isimleşmiş bir yapı olarak gösterir (2007: 945). Bu bakımdan Toharcaya bağlayan görüşler de doğru değildir. Ancak Wilkens, Eski Uygurcada *tümän* “on bin”, Moğolcada *tüme(n)* olarak geçen bu sözün kökenini Toharca *tmām* köküne bağlar (2021: 771).

үлгі (ülgi) “örnek, numune, kalıp” sözü, Far. **الگو** (ülgü) sözünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 568; Malbaqov vd., 2020:807). Ancak bu söz, ET. *ülgü* “ölçü, boyut, miktar, adet, hisse, kısım, pay” sözünden gelmektedir. Hatta bu söz de *ül* ‘nasip, hisse, pay’ anlamındaki kökten gelmektedir. Bu kökten çıkan *ülgülä-* “tartmak; ölçmek; eleştirmek”, *ülgülägülük* “ölçülebilir, tartılabilir”, *ülgülägülüksüz* “ölçülemez”, *ülgülüg* “ölçülü”, *ülgüsüz* “sayısız, sonsuz; nasipsiz, kısmetsiz” gibi sözler, Eski Uygurcanın söz varlığında geniş yer tutar (Wilkens, 2021: 822-823; Doğan-Usta, 2014: 369).

үрдәк, үрдек (ürdäk, ürdek) “ördek” sözü, Far. **اردک** (urdak) köküne bağlanmıştır (Mamırbekova, 2017: 570). Her ne kadar Kazakçada *ördek* sözü için yaygın olarak *yüpek* (üyrek) sözü kullanılsa da bu sözlerin kökeni birdir. Eski Uygurcada *ördäk* biçiminin yanı sıra *ödiräk* ve *ödräk* biçimlerinin bulunması (Wilkens, 2021: 523; Doğan-Usta, 2014: 248), *ördek* biçiminin ikincil olabileceğini ve göçüşme sonucu oluştuğunu düşündürür. Sevortyan’da da ördek maddesi altında *öderek/ödirek/ödrek/edirek* gibi şekiller verilmiştir ve *-daq/-dek* eki ile ilgili bazı görüşler de dile getirilmiştir (1974: 548). Kazakçadaki *üyrek* biçiminin ET *ödräk* biçiminden */-d-/ > /-y-/* gelişmesiyle geldiği anlaşılmaktadır. Doerfer’e göre, Far. *urdak* Türkçeden alınmıştır, Tacikçe *ordak* biçimi ise Özbekçeden geçmiştir (Eren, 1999: 317).

хан (han) “hakan, kağan” sözü, Far. **خان** (hān) sözüne bağlanmıştır (Mamırbekova, 2017: 597; Malbaqov vd., 2020: 847). Rüstemov sözlüğünde *hanzada* “hükümdar çocuğu” sözünü verirken daha isabetli bir çözümlenme ile *han* sözünü Kazakça olarak gösterir (Rüstemov, 1989: 292). Malbaqov, Seyitbekova ve Paşan’ın hazırladığı sözlükte ise **hanzada** sözü, tamamen Far. **خانزاده** (hānzāde) sözüne bağlanmıştır. Bu söz, Mamırbekova ve Malbaqov ile arkadaşlarının söylediğinin aksine, Eski Türkçede *kān*, *hān*, *hağan* (kagan) sözleriyle ortak bir köke sahiptir. Clauson, bu sözün Moğolcadan erken bir alıntı olabileceğini söyler (Clauson, 1972: 630). Etimolojisi çokça tartışılan bu sözün kökeni net değildir. Rämsted, Çince bir ödünçleme olduğunu düşünür (Stachowski, 2019: 168).

ханым (hanım) “hanım, hükümdar eşi” sözü de Far. **خانم** (hānım) sözünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 598). Ancak bu söz, Doerfer’e göre *hānum* “hükümdar eşine hitap şekli” sözü Türkçedir ve *kan > hān* “hükümdar” sözüne birinci teklik kişi iyelik eki getirilmesiyle

¹³⁹ Türkiye Türkçesinde yer adı olarak kullanılan Dumlupınar sözünün kökenini de buraya gider.

oluşturulmuştur. Soylu kadınlar için kullanılan *begüm* sözü de benzer biçimde oluşmuştur (Nişanyan, 2021). Rüstemov sözlüğünde bu maddeye yer vermez.

шарық (şarıq) “çarık, deriden yapılan ve bağı bulunan uzun ayakkabı” sözü, Far. چارق (çarık) sözüne bağlanmıştır (Rüstemov, 1989: 303; Mamırbekova, 2017: 628; Malbaqov vd., 2020: 888). Eski Türkçeden beri kullanılan *çaruk* “bir çeşit ayakkabı”; daha spesifik olarak “kaba, ev yapımı bir çizme” anlamındadır. Günümüzde birçok Türk dilinde aynı anlamda varlığını sürdürmektedir (Clauson, 1972: 428). DLT’de *çarık* ~ *çaruk* “çarık; bir Türk boyu”, *çarukla* ~ *çarıkla* “Türk çarığı giymek”, *çaruklan* “ayakkabı giymek ve ona sahip olmak”, *çarukluk* “çarıklı”, *çarukluk* “ayakkabı yapmak için hazırlanan deri” gibi sözlerin bulunması, bu sözün XI. yüzyılda yaygın bir biçimde kullanıldığını gösterir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 616). Eren, *çarık* sözünü T. sayar ve bu sözün ilk bakışta *çar-* kökünden geldiğinin anlaşıldığını belirtir. “*Teleütçede çar- kökünün “umvickeln” anlamında kullanıldığını görüyoruz. Buna göre, çarık (<çaruk) biçiminin –(u)k ekiyle yapılmış bir türev olduğu düşünülebilir. Türkçe sarık (<:sar-) örneği gibi. Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir: R τσαπράζια; Srp ĉàruk, ĉàrug; Mac saru; Far çārūğ, çārūk; Rus čarok,, čarka (çokluk biçimi čarki)* (Eren 1999: 80-81). *çar-* fiili, ‘etrafinı sarmak’ anlamındadır.

шатыр (şatır) “çadır” sözü, Far. چادر (çadır) sözüne bağlanmıştır (Rüstemov, 1989: 304; Mamırbekova, 2017: 629; Malbaqov vd., 2020: 889). Bu sözün kökeni tartışmalı olsa da Vámbéry, T. *çat-* kökünden çıktığını belirtir. Bu görüş, Németh gibi Türkologlarca sıkça dile getirilmiştir. Doerfer de *çadır* sözünün kesinlikle Farsça olmadığını söyler (Eren, 1999: 75). Menges de Farsçaya Türkçeden geçtiği görüşündedir (Gülensoy, 2007: 210).

шаптараз (şaştaraz) “berber, kuaför” sözü, Far. سرتراش (särtärāş) sözünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 634; Malbaqov vd., 2020: 896). Türk dillerindeki *saç* sözü, Kazakçada *şaş* (<çaç<saç) biçimindedir. Birleşik bir söz olan *şaştaraz*’ın ilk kısmı Far. *sār* “baş” sözünden gelmemektedir. Eğer Mamırbekova ve Malbaqov gibi düşünürsek *şaştaraz*, “saç kesen” değil “baş kesen kişi” olurdu. Rüstemov, daha isabetli bir çözümlemeyle *şaştaraz* sözünün *şaş* kısmının Kazakça olduğunu belirtmiştir (Rüstemov, 1989: 305). Türkiye Türkçesinde de kullanılan *tıraş* sözü, Far. تَرَّاش (tärāş) sözünden gelmektedir. Ancak Kazakça için /-ş/>/-z/ değişimini açıklamak zor görünmektedir.

шерик (şerik) “çeri, asker” sözü, Far. چريك (çerik) sözünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 639; Malbaqov vd., 2020: 906). Rüstemov’un sözlüğünde yer vermediği bu söz, en eski Türkçe yazılı kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. Küli Çor yazıtında *sünüş bolsar çerig éter erti* “savaş olsa ordu düzer idi” biçiminde geçmektedir. Eski Uygurcada *çarig~çarik* biçiminde ve “ordu; savaş düzeni; savaşa hazır” anlamlarında kullanılmıştır (Wilkens, 2021: 226). *Eski Türkçede sü ‘asker; ordu’ olarak kullanılır. Buna göre çerig sözünün başlangıçta daha çok ‘asker dizisi, savaş dizisi’ olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Türkçe sü sözünün unutulması üzerine çerig ‘ordu; asker’ olarak yaygınlık kazanmıştır. Kökeni karışıktır. İlk bakışta çer- ‘savaşmak’ kökünden geldiği kolaylıkla kestirilebilir. Yalnız çer- kökünün çok dar bir alanda kalmış olması düşündürücüdür. Moğolcaya çerig olarak geçmiştir. Farsça çarık biçimi de eski bir Türkçe ögedir. Gürcücede jari ‘ordu’ olarak geçer* (Eren, 1999: 86-87).

шешек (şeşek) “çiçek hastalığı; vücutta kalan iz” sözü, Far. چيچك (çīček) sözüne bağlanmıştır (Mamırbekova, 2017: 639; Malbaqov vd., 2020: 906). Hastalık adı, görünüşünün çiçeğe benzerliğinden ortaya çıkmıştır. Yani ikisinin de kökeni aynıdır. T. kökenli olan bu söz, *Moğolcaya çeçeg (ve seçeg) olarak geçmiştir. Farsçada çaçak ‘a rose’ olarak geçer. Farsça çīçak ‘the small-pox’ da Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Kürtçeye de geçmiştir (çiçek). Özbekçeden Tacikçeye çeçak, çâçak ‘Pocken’ olarak geçmiştir* (Eren, 1999: 91-92). Eski Uygurcada çäçäk “çiçek”, çäçäklän- “çiçeklenmek, çiçek açmak, çiçek vermek” [krş. Moğ. çeçegle-], çäçäklig “çiçekli, çiçek...”, çäçäklik “çiçek bahçesi” [krş. Moğ. çeçeglig] örneklerinde de görüleceği üzere yaygın bir biçimde kullanılmıştır (Wilkens, 2021: 225).

шөл (şöl) “susuz, kuru ova; çöl” sözü, Far. چول (çöl) sözünden getirilmiştir (Mamırbekova, 2017: 641; Malbaqov vd., 2020: 913). Orta Çağ’da Türkçeden Moğolcaya geçen bu söz, Moğolcada da çöl biçimindedir. Türkçeden Farsçaya ve Tacikçeye de geçmiştir (Eren, 1999: 99). Clauson, bu sözün ilk biçiminin çüliğ olduğunu belirtir (1972: 420).

шөмiш (şömiş) “kepçe, çömçe” sözü, Far. چمچه (çämçe) sözüne bağlanmıştır (Mamırbekova, 2017: 642; Malbaqov vd., 2020: 914). DLT’de çömçe sözünün Oğuz lehçesinde “kepçe” anlamına geldiği belirtilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 180). Eren ve Clauson bu sözün Far. çamça sözünden alıntı olduğunu söylese de eğer durum böyle olsaydı Türkçede çamça olarak kullanılırdı. Ancak bütün Türk dillerinde yuvarlak ünlülü olarak kullanılmaktadır. Bu durum açıklanmaya muhtaçtır. Kazakça, Karakalpakça ve Nogaycada şömiş biçimi kullanılan bu Türkçe söz, muhtemelen şu şekilde oluşmuştur: <*çöm- “dalmak, çimmek”+ -(üç)+e ya da: <*çom “ağaç gövdesindeki yumru” +ça (Gülensoy, 2007: 253-254). EUT’de çom- “batmak, dalmak” (Doğan-Usta, 2014: 117) anlamında kullanılan bu sözle bağı olduğu da aşikârdır. Zamanla /ç/ sesinden dolayı ince sıraya geçmiştir.

шұжық (şujiq) “bağırsağa et doldurularak hazırlanan yemek” sözü, Ar. سحق (sucuk) sözüne bağlanmıştır (Mamırbekova, 2017: 642; Malbaqov vd., 2020: 918). Türkçe kökenli bu söz, Arapçanın yanı sıra birçok komşu dile de geçmiştir. “*Türkçede farklı yapılarda türemiş ve ayrı anlamlarda kullanılan birden çok sucuk sözü bulunmaktadır. Bunlardan suç-u-k> sucuk şeklinde “bağırsak” anlamında ortaya çıkan ve daha sonra baharatlı kıyma etin bağırsağa doldurulup kurutulmasıyla hazırlanan et sucuğu anlamı kazanan kelime, Tarihî Kuman / Kıpçak Türkçesinde ortaya çıkmış, ancak Oğuz grubu Türk lehçelerinde yaygınlık kazanmıştır.*” (Özkan, 2020: 27). Gülensoy ise sözcüğün “1. Şişirilip kurutulmuş bağırsak içine baharatlı et doldurularak yapılan bir tür yiyecek; 2. Ceviz, badem içi gibi şeyler bir ipliğe dizildikten sonra nişasta ile koyulaştırılmış kaynar üzüm şirasına batırılarak yapılan tatlı yiyecek” anlamlarını verdikten sonra DLT. süçük, süçik < süçü(~i)- ‘tathlulaştırma’ + -k şeklinde etimolojisini açıklamıştır (2007: 812).

шыбық (şıbiq) “çubuk” sözü, Far. چوبگ (çübäk) sözünden getirilmiştir (Rüstemov, 1989: 310; Mamırbekova, 2017: 643; Malbaqov vd., 2020: 921). Eski Uygurcada çıbık “dal, sap” ve çıbıkkıya “küçük dal, dalcık” biçimleri bulunan bu söz, Türkçe kökenlidir (Wilkens, 2021: 227). Gülensoy da <çīp ‘ince, yumuşak dal’ +(I)k şeklinde açıklamaktadır (2007: 256).

інжу (injüw) “kimi deniz canlılarının içinden çıkarılan kıymetli sert madde, inci” sözü, Ar. انجو (incü) sözüne bağlanmıştır (Mamırbekova, 2017: 652; Malbaqov vd., 2020: 942). Ancak

eskiden beri *inci* için Arapçada لؤلؤة (lu'lu') sözünün kullanıldığı bilinmektedir. Eski Türkçede ilk olarak Kül Tigin yazıtının güney yüzünde *yençü* sözüne rastlanır: *kuurıgaru yençü ügüz keçe temir kapıgka tegi süledim*. “Batıda İnci (Sır Derya) ırmağını geçerek Demir Kapı’ya kadar ordu sevk ettim.” (Tekin, 2014: 20-21). Eski Türkçedeki *yençü~yinçü* biçiminde kullanılan bu söz, Çince *zhēn-zhū* 珍珠 “kıymetli cevher, gerçek inci” sözünden alıntıdır (Wilkins, 2021: 904). “*Kâşgarlı Mahmud’a göre Oğuzlar ve Kıpçaklar cinçü biçimini kullanırlar. Kıpçak diyalektlerinde cinçü biçiminin kullanılması normaldir. Ancak Oğuz alanında c’li bir biçimin geçmesi düşündürücüdür*” (Eren, 1999: 191).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmamızda, Türk dillerinin Kıpçak grubunda yer alan Kazakçaya Arapça ve Farsçadan giren alıntı sözlerle ilgili Rüstemov, Mamırbekovave Ahmet Baytursınulı Dil Bilimi Enstitüsü tarafından Malbaqov, Seyitbekova ile Paşan’a hazırlatılan üç temel sözlükte yer alan sözler kökenleri bakımından ele alınmıştır. Köken bilgisi yanlış verilen sözler, karşılaştırmalı bir yöntemle ele alınarak kökenleri gösterilmiştir. Temele Türkçe olduğu hâlde Arapça ve Farsça olarak verilen sözler alınsa da Eski Türkçe döneminden itibaren Türkçenin söz varlığında yer aldığı için Çince ve Moğolca alıntılar da incelenmiştir. Buna göre Türkçe (~Çince, Moğolca) olması gerekirken kökeni Farsça olarak gösterilen sözlerin oranı %81, Arapça olarak gösterilenler %17, Arapça-Farsça birleşik söz olarak gösterilenlerin oranı ise %2’dir. Arapça-Farsça kökenli olarak verilen sözlerden yaklaşık %8’ini Moğolcaya bağlamak mümkündür. Bunun dışında sözlerin yaklaşık %18’lik bir kısmı Moğolca ile ortaktır. Bu sözler arasında Türkçeden Moğolcaya geçenler olduğu gibi, köken olarak ilişki yönü muğlak olanlar da bulunmaktadır. Çince ise köken ya da karşılaştırma bakımından ancak %1~2’lik bir orandadır. Elbette kültür ve dil ilişkileri karşılıklıdır. Türk dili diğer komşu ya da akraba dillerden sözler alabildiği gibi o dillere sözler vermiştir. Hatta öz sözünü komşu dillere verip onlardaki hâliyle geri alması dahi söz konusudur. Örnekleme gerekirse; *kışlak* sözü Türkçedir. Farsçaya da geçen bu söz, Kazaklar tarafından bu hâliyle geri alınmıştır. Kazakçanın seslik özelliği gereği *qıstaq* biçiminde olması gereken bu sözü Farsça olarak göstermek ise bilimsel değildir. Bu sözün köken itibarıyla Türkçe olduğu belirtilmelidir.

Bu cümleden, anılan sözlüklerdeki köken bilgisi yanlışları mümkünse yeni baskılarda düzeltilmelidir. Eğer bu durum mümkün değilse *-Rüstemov’un yaşamını yitirmiş olması gibi sebeplerle-* Kazak dil bilimcilerin ya da Kazakça ile uğraşan Türkologların bu yanlışları sürdürmemeleri gerekir.

KISALTMALAR

- Ar. Arapça
- DLT. Dîvânu Lugâti’t-Türk
- ET. Eski Türkçe
- EUT. Eski Uygur Türkçesi
- Far. Farsça
- krş. Karşılaştırmamız.
- Kzk. Kazakça / Kazak Türkçesi
- Moğ. Moğolca
- T. Türk Dili / Türkçe

KAYNAKÇA

- AHMET'YANOV, R. G. (2015). *Tatar Télienē Etimologik Süzlēgē, İkē Tomda, II. Tom: M-Ya*, Kazan: Megarif-Vakit Neşriyatı.
- CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- DOĞAN, İ. ve USTA, Z. (2014). *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı [Sözlük- Gramatikal Dizin]*. Ankara: Altınpost Yayınları.
- EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (2. b.). Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- GABAIN, A. v. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. M. Akalın) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Kökenli Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (I. Cilt: A-N, II. Cilt: O-Z). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- JİYEKBAYEVA, A. B. (2014). *Qazaq Tilindegi Arab, Parsı Sözderiniñ Terminenüwi*. Almatı: «Qazaq Universiteti»
- KARAAĞAÇ, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lİ, Y. S., (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. İstanbul: Simurg Yayınları, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 15
- MALBAQOV, M., SEYİTBKOVA, A. ve PAŞAN, D. (2020). *Kiril jäne Latın Grafikalarında Kirme Arab-Parsı Sözderiniñ Tüsindirme Sözdigi*. Almatı: Ahmet Baytursınulı Atındağı Til Bilimi İnstitutı.
- MAMIRBEKOVA, G. (2017). *Qazaq Tilindegi Arab, Parsı Sözderiniñ Tüsindirme Sözdigi*. Almatı: Memleketik Tildi Damıtuv İnstitutı.
- MİNAVARKIZI, A. P. ve TURAN, F. A. (2016). Türk Halklarının Folklorunda Müzik Aletleri ve Onlarla İlgili Mitik Anlatılar. *Bilig- Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (78), 309-326
- ÖZKAN, N. (2020). “Sucuk Sözü Üzerine”. *Dil Araştırmaları*, 14 (27), 21-29.
- QASABEKOVA, E. (2012). Qazaq Tiliniñ Sözdik Quramındağı Arab-Parsı Sözderiniñ Ornı. *KazNU Bulletin- Oriental Series, №1* (58), 101-103.
- RÜSTEMOV, L. Z. (1982). *Qazirgi Qazaq Tilindegi Arab-Parsı Kirme Sözderi*. Almatı: «Ğılım».
- RÜSTEMOV, L. Z. (1989). *Arab-İyran Kirme Sözderiniñ Qazaqşa-Orısşa Tüsindirme Sözdigi*. Almatı: «Mektep».
- SEVORTYAN, É. V. (1974). *Étimologičeskiy Slovar' Tyurkskix Yazıkov (Obşçyetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na glasniye)*. Moskva: İzdatyel'stvo «Nauka».
- SEVORTYAN, É. V. (1978). *Étimologičeskiy Slovar' Tyurkskix Yazıkov (Obşçyetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvu “B”)*. Moskva: İzdatyel'stvo «Nauka».
- SEVORTYAN, É. V. (1980). *Étimologičeskiy Slovar' Tyurkskix Yazıkov (Obşçyetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvi “V”, “G” i “D”)*. Moskva: İzdatyel'stvo «Nauka».
- SEVORTYAN, É. V. (1989). *Étimologičeskiy Slovar' Tyurkskix Yazıkov (Obşçyetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvi “C”, “J”, “Y”)*. Moskva: İzdatyel'stvo «Nauka».
- LEVİTSKAYA, L. S., DIBO A. V., RASSADİN V. İ. (1997). *Étimologičeskiy Slovar' Tyurkskix Yazıkov (Obşçyetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvi «K», «K»)*. Moskva: Yazıki Russkoy Kul'turı.
- LEVİTSKAYA, L. S., DIBO A. V., RASSADİN V. İ. (2000). *Étimologičeskiy Slovar' Tyurkskix Yazıkov (Obşçyetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvu «K»)*. Moskva: Yazıki Russkoy Kul'turı.
- LEVİTSKAYA, L. S., DIBO A. V., RASSADİN V. İ. (2003). *Étimologičeskiy Slovar' Tyurkskix Yazıkov (Obşçyetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvi «L», «M», «N», «P», «S»)*. –Moskva: Vostochnaya Literatura RAN

- STACHOWSKI, M. (2019). *Kurzgefaßtes Etymologisches Wörterbuch der Türkischen Sprache*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Tekin, T. (1960). “Amca” ve “Teyze” Kelimeleri Hakkında. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 8, 283-294.
- TEKİN, T., ÖLMEZ, M., CEYLAN, E., ÖLMEZ, Z., EKER, S. (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Ankara: Simurg Yayınları - Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18.
- TEKİN, T. (2013). *İrk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TIETZE, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (I. Cilt: A-E)*. İstanbul; Wien: Simurg Yayıncılık; Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- WILKENS, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen (Altuigurisch-Deutsch-Türkisch)*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

Elektronik Kaynaklar

- NİŞANYAN, S. (2021). *Nişanyan Sözlük- Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. <https://www.nisanyansozluk.com/>